

Научно удружење за развој српских студија, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1756011B

УДК 821.09(497.6)"19/20"

821.09(497.11)"19/20"

821.163.41.09 Андрић И.

оригиналан научни рад

ИДЕОЛОШКИ ТИПОВИ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ И АКТУЕЛИЗАЦИЈЕ АНДРИЋЕВОГ КЊИЖЕВНОГ ОПУСА У ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ

Сажетак: У овом раду интерпретирају се идеолошки модели национално маркиране рецепције Андрићевог књижевног дела од последње деценије 20. века у бошњачкој и српској интелектуалној средини, и притом истражује генеза негативног рецепцијског односа према овом писцу. Такође, указано је и на узроке и меру у којој се изучавање Андрићевог опуса изместило из примарно естетских оквира.

Кључне речи: *Иво Андрић, рецепција, идеологија, естетика, политички контекст, распад Југославије*

Политички видови рецепције¹ прозног опуса Ива Андрића² из времена које следује прекиду егзистенције пређашње југословенске државе (почетком 1990-их година) посведочују о једном драстичном интерпретативном обрту: од писца са репутацијом поборника дијалога различитих и супротстављених култура и цивилизација (стеченом пре свега на основу овако перципираног смисла његове симболике мостова у књижевној критици), као и аутора који је „увек боље пролазио у вредновању критике од својих књижевних сапутника – кад се могло очекивати да тако и не буде“³, Андрић је – у околностима измењеног политичког контекста, који је у радикалној мери утицао и на промену оквира проучавања и актуелизовања пишчевог дела – све учесталије представљан као мрзитељ босанских муслимана⁴ и „један од архитеката злочиначког пројекта 'Велика Србија'“⁵, чији књижевни рад

-
- 1 Овај текст је настао у оквиру рада на научно-истраживачком пројекту Матице српске *Поетичке, тематске и рецепцијске координате савремене српске прозе*, који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научно-истраживачку делатност.
 - 2 Реч је пре свега о интерпретацијама романа *На Дрини ћуприја*, *Травничка хроника*, *Проклета авлија* и *Омерташа Латас*, као и приповедака „Пут Алије Ђерзелеза“, „За логоровања“, „Мустафа Маџар“, „Мара милосница“, „Писмо из 1920. године“, итд. Притом, Андрићева дисертација *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине (Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft)*, одбрањена у Грацу 1924. године и доступна у преводу Зорана Константиновића тек од 1982. године, често је доцније служила као најзначајнији предложак у оспоравању добронамерности Андрићевог доживљаја ислама и босанских муслимана у његовом књижевном делу.
 - 3 Вучковић, Р. Напомене о рецепцији Андрићевих дела у српској књижевној критици, у: *Зборник о Андрићу*, уредник Вучковић, Р. (1999), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 319.
 - 4 Станиша Тутњевић истиче да се основно обележје ове врсте рецепције заснива на „претпоставци да Андрић има одбојан став према исламу чију погубност обликује и пројектује у једном типу деструктивног човека, руковођеног мрачним силама мржње и зла, који је настао као последица исламизације хришћанског становништва и османске власти у Босни“. Тутњевић, С. (2011) Андрићевска слика свијета и муслиманска/бошњачка књижевност, у: *Размеђа књижевних токова на Словенском Лугу*, Београд: Службени гласник, стр. 401 (првобитно објављено у *Свеске Задужбине Иве Андрића* 24[22], 2005, стр. 441-450).
 - 5 Видети интервју Мухидина Пашића (некадашњег председника тузланског огранка Бошњачке заједнице културе „Препород“) за *Дневни аваз*; извод из интервјуа овде је цитиран из сарајевског листа *Дани*, где се појављује пренесен у оквиру чланка Мила Ласића: Lasić, M. (20. avgust 1999) *Sramnička hronika, Dani*, str. 42-43.
-

се указује као „књижевна подршка великосрпској идеологији”⁶ и „естетика за геноцид”.⁷

Када говоримо о послератном негативном критичком вредновању Андрићевог књижевног стваралаштва, ваљало би напоменути да такав вид његовог разумевања и тумачења – заснованог на некњижевним мерилима и оптужбама за антимуслимански став писца – остварује континуитет са неколиким интерпретацијама поменутог опуса још из предратног времена (писаних од стране критичара чија је књижевна компетенција сасвим маргинална: Шукрије Куртовића,⁸ Адила Зулфикарпашића,⁹ Смаила Балића¹⁰ и Мустафе Мулалића). Расправа Шукрије Куртовића „*На Дрини ћуприја и Травничка хроника* од Иве Андрића у свјетлу братства и

6 Muminović, R. Nacionalizam kao negacija Andrićeve umjetnosti, u: *Andrić i Bošnjaci. Zbornik radova. Bibliografija*, urednik Maglajlić, M. (2000), Tuzla: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod” – Općinsko društvo, str. 117.

7 Mahmutćehajić, R. (2013a) Andrićism: An Aesthetics for Genocide, *East European Politics and Societies* 27(4), Thousand Oaks (CA): SAGE Publications, pp. 619-667.

8 Након немогућности публикавања Куртовићевог рукописа у земљи, он је објављен – стицајем околности и мимо ауторовог учешћа – у емигрантском листу *Босански погледи* Адила Зулфикарпашића, у периоду од 1961. до 1963. године (у четрнаест наставака). Интегрална верзија чланка је штампана 1994. године у *Свескама Задужбине Иве Андрића* 12/13(9/10), стр. 387-438, уз пропратне напомене Станише Тутњевића („Напомена” заузима странице 435-438).

9 Уз Куртовићев рад, у виду уводне напомене, објављена је и забелешка Адила Зулфикарпашића, оснивача и уредника *Босанских погледа*. Осим ње, могуће је идентификовати још неколико новинарских белешки истог аутора са идеолошким фокусом (нпр. „Комунисти гуше критику писања Иве Андрића” и „Хрватска ревија о Иви Андрићу”).

10 Смаил Балић, оријенталиста и библиотекарски стручњак, дугогодишњи емигрант у Аустрији (у Беч је дошао крајем 1941. године на студије, са двадесетједном годином), био је вишеструко заинтересован за Андрићево књижевно дело и дисертацију – и својом вокацијом (научним интересовањем за културну историју Босне и ислам) и политички, будући да је, уз Адила Зулфикарпашића, био један од емиграната најангажованијих на промовисању бошњачког идентитета. У часопису *Босански погледи* (у истом броју у коме је расправа Шукрије Куртовића почела да излази у наставцима), у једној екстензивнијој белешци (насловљеној „Иву Андрића треба раскринкати”), апострофирао је да *упорно подржавано протумуслиманско расположење у души и књижевности једног дијела Јужних Славена захтијева од босанско-херцеговачких муслимана, да ријечју и дјелом бране своје природно право на живот [...]. То право постаје дужност онога часа кад се појаве силе које им поричу сваку моралну вриједност, трудећи се очито да их ставе изван закона. Типичан примјер овакових реакционарних настојања пружа Иво Андрић, вјешит умјетник на писаној ријечи и у комбинаторству, али подла душа која читав један стваралачки људски вијек подржава поставке о погубности муслиманског мисаоног свијета и муслимана као људи*; Balić, S. (1961) Ivu Andrića treba raskrinkati, *Bosanski pogledi* 2(9); цит. према *Bosanski pogledi* (1984), pretisak, Zürich: Stamaco, str. 131).

јединства” се, у том смислу, хронолошки прва појавила међу текстуално обимнијим критичарским одзивима који тематизују негативан третман босанских муслимана у Андрићевом делу.

Неретко навођена у новијим, послератним разматрањима Андрићевог „искључивог сликања Бошњака кроз оптику мржње”¹¹ (пре свега у студији књижевног историчара Мухсина Ризвића *Босански муслимани у Андрићеву свијету* штампаној 1995. године), ова расправа садржи најшири регистар приговора Андрићу који се понављају и у будућим оспоравањима и ’ниским’ читањима књижевних остварења овог писца: о злоћудном „доследном називању наших муслимана Турцима”¹² и расистичком односу према њима,¹³ о неравноправном сагледавању различитих узурпатора слободне Босне и Херцеговине (османског и аустроугарског),¹⁴ итд.¹⁵ Ипак, чланак Шукрије Куртовића – будући да је (као и до скоро необјављени текст Мустафе Мулалића „Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја*”¹⁶) писан са специфичног становишта које Дарко Танасковић назива „југословенско-муслиманским”¹⁷ (на супрот „фази оспоравања са бошњачко-муслиманске позиције” која по

11 Kazaz, E. (2001a) Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije, u povodu zbornika radova *Andrić i Bošnjaci*, BZK Preporod, Tuzla, 2000), *Novi izraz* 10/11, Sarajevo: P. E. N. Centar Bosne i Hercegovine, str. 132. Цитирану формулацију Казаз не износи у своје име него је користи да њоме критички означи антиандрићевску тенденцију зборника *Андрић и Бошњаци* из 2000. године.

12 Куртовић, Ш. (1994) *На Дрини ћуприја и Травничка хроника* од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 12/13(9/10), Београд: Задужбина Иве Андрића, стр. 389.

13 Исто, стр. 412.

14 Исто, стр. 409.

15 Такође, овде би се могле убројати и Куртовићеве анализе различитих сцена из поменутог романа: набијања Радисава на колац, разговора Томе Галуса и Фехима Бахтијаревића на вишеградском мосту (из романа *На Дрини ћуприја*), или призора из везировог конака (када у XI поглављу *Травничке хронике* на захтев Ибрахим-паше, у присуству страних конзула, неколико босанских муслимана из врећа истреса одсечене носеве и уши убијених српских цивила).

16 Насловљени рукопис Мустафе Мулалића представља поглавље његовог списа *Монографија завичаја Мехмед-паше Соколовића* који се чува у Хисторијском архиву Сарајево. Настанак овог рукописа Станиша Тутњевић временски омеђава у период између 1961. и 1975. године, а заслугом поменутог књижевног историчара он је публикован 2016. године: Мулалић, М. (2016) Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја, Свеске Задужбине Иве Андрића* 35(33), стр. 267-292, са Тутњевићевим „Напоменама” (на страницама 292-295).

17 Танасковић, Д. (1994) Рецепција дела Иве Андрића у југословенској муслиманској средини, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 22(1), Београд: Међународни славистички центар, стр. 233.

његовом мишљењу отпочиње публиковањем текста Мухамеда Филиповића „Босански дух у књижевности – шта је то?“¹⁸ из 1967. године, премда би се њен зачетак могао померити неколико година уназад) – не садржи идеолошку перспективу идентичну нити сродну оној коју пројектује Зулфикарпашић. Иако обимом кратка, својим односом нетрпељивости према Андрићу, озбиљношћу изречених оптужби, као и политички мотивисаном пропагандном усмереношћу појединих исказа у њој, Зулфикарпашићева белешка према шује оштрину Куртовићевог чланка. Наиме, док Куртовић – наглашавајући неопходност бриге за очување заједничке југословенске државе и избегавање међунационалних антагонизама – Андрићу спочитава неморалан, немаран однос и неувиђавност према политичкој осетљивости ових проблема;¹⁹ по уверењу Адила Зулфикарпашића, тадашњег уредника емигрантског часописа *Босански погледи* и потоњег оснивача Бошњачког института у Цириху, Андрићеви романи (*На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*) стварани за време Другог светског рата писани су са иницијалном замисљу аутора да пред европском јавношћу послуже као алиби за српске злочине над босанским муслиманима у рату.²⁰

18 Filipović, M. (1967) Bosanski duh u književnosti – šta je to?: pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara *Kameni spavač*, *Život* 16(3), Sarajevo: Svjetlost, str. 3-18.

19 Тако, Куртовић (нав. дело) износи мишљење да се код Андрића „нигде не истиче сродност [босанских] муслимана са осталим нашим свијетом него, напротив, поред најгорих моралних квалитета он у обје књиге приказује муслимане у таквом свјетлу као да су они не само нешто посебно од осталог народа, него да су у пуној супротности према њему у сваком погледу, па и у етничком” (389), у складу са чиме упозорава да је „његово писање у пуној супротности не само са реализмом, са племенитошћу и добром вољом правог литерата, него и са идејом братства и јединства, јер он, мјесто толеранције и међусобне љубави, сије нетолеранцију, да не кажем мржњу међу једнокрвном браћом” (402).

20 У белешци „Комунисти гуше критику писања Иве Андрића” из 1961. године (*Bosanski pogledi* 2[8]; цит. према Исто, у: *Bosanski pogledi*, pre-tisak, str. 121) Зулфикарпашић изриче тврдњу да су „дјела Иве Андрића наишла на оправдано огорчење код муслимана Б[осне и] Х[ерцеговине], са обзиром на непријатељску тенденцију. Иво Андрић је писао *На Дрини ћуприја* за вријеме окупације у доба четничких покоља над недужним муслиманским масама и то је дјело требало те покоље оправдати пред европском јавношћу”. Безмало идентичан навод (с тим што га је проширио и на *Травничку хроник*у) исти аутор понавља и у властитој редакцијској напомени коју даје уз Куртовићев оглед: „Док су босански четници вршили покоље муслимана и у Недићевој Србији сазријевала ’идеја’ уништења ’Турака’ догле је Иво Андрић написао своје романи *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*. Они су требали да буду оправдање покоља муслимана. То је био покушај стварања алибија за те злочине [подвукао А. З.]”. Zulfikarpašić, A. (1961) Umjesto predgovora, *Bosanski pogledi* 2(9); цит. према; *Bosanski pogledi*, pre-tisak, str. 133).

Овакав Зулфикарпашићев став²¹ (у бошњачкој академској средини посредован увидима Мухсина Ризвића који се у својој студији из средине 1990-их година ослања на њега; док је широј културној јавности постао доступнији након појаве текста тада седамнаестогодишњег Нихада Креше-вљаковића, доцнијег директора Сарајевског ратног фести-вала, у високотиражном омладинском бошњачком листу *Вох*²²) индиректно је инспирисао крајем 20. и почетком 21. века бројне истраживаче (Есада Дураковића, Узеира Бав-чића, Расима Муминовића, Русмира Махмутџахића) који испољавају сагласност у критичком тумачењу Андрићевог опуса не са становишта евентуалних негативних рецепциј-ских учинака производних из његове политичке злоупотребе са српске стране (о којој ће такође бити речи), него одговор-ност и кривицу за 'геноцид' и 'етничко чишћење' смештају у домен свесних пишчевих интенција.

Уобличиће и знатно проширеће репертоара идеолошких оптужби, уз придавање различитих типова теоријско-мето-долошке основе политичком третману опуса Ива Андрића, фигурира у двома студијама сарајевског књижевног истори-чара Мухсина Ризвића: у тротомном *Књижевном животу Босне и Херцеговине између два рата*²³ (где се „Андрићева

21 Супротно Зулфикарпашићу (који сматра да у својој недоследности Андрић занемарује српске злочине над муслиманским жртвама и правда их негативним писањем о босанско-херцеговачким муслиманима), Куртовић проналази Андрићеву неконсеквентност у томе што – неопрезно актуелизујући међунационалне омразе – пренебрегава да тематизује актуелне примере усташког насиља над Србима у НДХ, па записује како се Иво Андрић „згража ове 'турске казне' [набијања на колац] од прије неколико стољећа [...], а није осјетио потребу да дигне свој глас и осуди оно страховито дивљаштво и бјеснило које је владало према правослачним Србима баш у оно доба кад је писао ово дјело, и којем нема примјера у нашој историји”. Куртовић, Ш. нав. дело, стр. 405.

22 Видети: Kreševljaković, N. (1990) Ivo Andrić Markiz de Sad naše književnosti, *Вох* 6, Sarajevo, str. 6-8 (аутор у тексту преноси најупечатљивију Зулфикарпашићеву оптужбу против Андрића). Овај лист, основан почетком 1990. године (током које је једино и излазио), од броја посвећеног Андрићу (на насловној страници се налази карикатура Андрића набијеног на оловку, са књигом *Геноцид над Муслиманима*) – штампаног у педесет хиљада примерака – финансиран је управо од стране Адила Зулфикарпашића.

23 На ову Ризвићеву тротомну студију (Rizvić, M. [1980] *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, knj. 1-3, Sarajevo: Svjetlost) – за чије научне резултате тврди да „импресионирају беспримјерном неодговорношћу у батаљању литерарним чињеницама”, те да конституишу „субјективну слику књижевне прошлости Босне и Херцеговине за коју би се тешко могло рећи да је мотивисана само литерарним разлозима” – реаговао је Станиша Тутњевић, и то опсежном књигом (од преко петсто страница) *Књижевне кривице и освете* (којој је по сопственом сведочењу посветио осам година рада). Видети: Tutnjević, S. (1989) *Književne krivice i osvete: osvrst na knjigu „Književni život Bosne i Hercegovine između*

'кривица' за негативну 'представу' о Муслиманима покушава доказати на поетичком плану и уз то [се] проширује и на многе друге босанскохерцеговачке писце, претежно из српске, али и из осталих литерарних традиција²⁴) и, првенствено, у његовој обимној монографији *Босански муслимани у Андрићеву свијету*. Као најобимнији и најдетаљнији, у моменту објављивања свакако и убедљиво најзначајнији преглед Андрићевог 'антибошњачког' и 'антимуслиманског' литерарног и научног деловања, ова Ризвићева књига (штампана после ауторове смрти²⁵ на безмало седам стотина страница 1995. године²⁶ у Сарајеву, заслугом њеног редактора Енеса Дураковића, историчара бошњачке књижевности) је, са једне стране, постала предметом бројних критика²⁷

dva rata" M. Rizvića, Sarajevo: Svjetlost. Поглавље Тутђевићеве 'реплике' које се односи на Ризвићево виђење Андрића (насловљено „Андрић – 'аутор' представе о Босни као тамном вилајету и творца 'кривице' Муслимана за духовну, моралну и менталну ретардацију Босне и њених људи") обухвата странице 84-106.

24 Тутђевић, С. (1994) Политички статус Иве Андрића у сјетлу једног новог извора, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 12/13(9/10), стр. 456.

25 Мухсин Ризвић је преминуо 9. јуна 1994. године.

26 На каталожном запису ове публикације као година издања се наводи 1995, док се на импресуму књиге налази другачији податак, односно 1996. година.

27 Иво Жанић бележи да је Ризвић написао „идеолошку оптужницу засновану на површном психологизму и биографизму“; Žanić, I. (1996) Pisac na osami: upotreba Andrićeve književnosti u ratu u BiH, *Erasmus* 4[18], Zagreb: Erasmus Gilda, str. 52). Енвер Казаз (nav. delo, str. 127) исту књигу, међу критичарским подухватима у којима се истражују Андрићеве књижевни 'грехови', назива „најамбициознијом и најширом таквом интерпретацијом пишчева опуса“. Станиша Тутђевић наводи, у краћем делу једног обимног текста о аспектима различитих националних типова рецепције Андрићевог дела (са тежиштем на период током 1990-их година), да је ова књига *крунски доказ поменутој тропатној књизи из 1980. године и ауторитативна основа за даље акције у том смјеру. Значај ове књиге првенствено је у томе што је аутор у њој коначно открио све замке и разгрнуо готово непроходни крик књижевне грађе у коме је био прикрио своје стварне намјере и ставове о Андрићу и српској књижевној традицији у напријед поменутој тропатној књизи из 1980. године. Овдје он, дакле, изричито и неприкривено, опширно, од дјела до дјела, покушава доказати Андрићеву кривицу за његову наводну негативну слику о Муслиманима и тиме недвосмислено потврђује да однос према Андрићу из првопоменутог књиге није ничија причина или подвала већ његов стварни ауторски став. [...] Основна карактеристика овог рада ипак је у томе што је у цјелини заснован на мијешању и супституцији историјске и естетске истине, па као такав не може бити релевантан ни за историјску ни за књижевну науку*; Тутђевић, С. (2000) Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића, у: *Динамика српског књижевног простора*, Бања Лука: Глас српски, стр. 202-203. Богдан Ракић наглашава да је Ризвић – за разлику од својих претходника – стручњак за књижевност, услед чега је и његов напад на Андрића најауторитативнији, али да њиме – у критици писца – суштински не одмиче

(премда је, што је ипак изненађујуће, најмање интересовања завредила и критичких одзива имала у српској науци о књижевности), док је са друге – у значајном сегменту бошњачке рецепције Андрића, и то првенствено у публицистици (на нетачан, произвољан, крајње површан и агресиван начин)²⁸ – стекла статус најпомињаније када је реч о тумачењу и односу према целокупном Андрићевом делу.

Позитивистичким приступом анализирајући највећи број Андрићевих прозних творевина – приповетке, романе, есеје, усмена казивања које је објавио Љубо Јандрић – Ризвић трага за свим појединостима које би се по њему могле схватити као израз пишчеве „одбојности према животу, духу и култури исламског Оријента, који је он налазио у Босни, уз тенденциозну и далекосежну, косовском кривицом оптерећену, идентификацију Бошњака са Турцима-Османлијама, странцима и освајачима”.²⁹ Априористичким тврдњама да Андрић босанске муслимане „стигматизира косовском кривицом и османлијским насиљем, без разликовања, и оправдава *сувремени реваншизам против њих*”,³⁰ те да је „властиту кривицу због националне издаје коју је учинио

од тачке коју је досегао Шукрија Куртовић као аматер (Rakić, B. [2000] *The Proof Is in the Pudding: Ivo Andrić and His Bosniak Critics, Serbian Studies* 14[1], Bloomington: Slavica Publishers, p. 87). Силија Хоксворт опомиње да се Ризвићева књига „тешко чита зато што је усмерена само ка једном циљу и што изражава дубоку озлојеђеност”; Хоксворт, С. (2004) *Иво Андрић: црвена марама у политичкој арени, Свеске Задужбине Иве Андрића* 23[21], стр. 151). Иван Ловреновић, пак, говори о Ризвићевој „позитивистичкој марљивости у класификацији Андрићевих ‘гријеха’ према муслиманима, која води ка „потпуном одбацивању књижевнога за љубав национално-идеолошкога критерија”; Lovrenović, I. (2008) *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*, *Motrišta* 12[41], Mostar: Matica hrvatska Mostar, str. 69). Такође, види и интересантне текстове Радмиле Горуп и Амиле Кахровић-Посављак: Gorup, R. J. (2001) *Reader as Critic: Ivo Andrić's Bosnian Chronicle, Serbian Studies* 15(2), pp. 217-228; Kahrović-Posavljak, A. (2012) *Čitanje kao kanonizacija: metode falsificiranja teksta na primjeru 'Mare milosnice' Ive Andrića*, *Anzeiger für Slavische Philologie* 40, Graz: Institut für Slavistik, str. 21-38.

28 Видети, на пример, писање Сеада Зубановића и Мехмеда Делића, двојице бошњачких књижевника и публициста: Delić, M. *Korijeni Andrićevih moralnih devijacija*, 06. januar 2011 [<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=40118>]; Zubanović, S. *Velikosrpska književnost je prethodnica genocida*, 07. jul 2015 [<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=56210>]. У њиховим текстовима који обилују произвољностима проистеклих из непотпуног читања Ризвићеве књиге – уз небројене произвољне конструкције о Андрићу као „књижевној сподоби”, представнику великосрпске пропаганде, психички хендикепираној личности – неретко се и туђе мисли о Андрићу (Куртовићеве, Зулфикарпашићеве и Филиповићеве) наводе као да припадају Мухсину Ризвићу.

29 Rizvić, M. (1995) *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Sarajevo: Ljiljan, str. 16.

30 Исто, стр. 79.

амбасадорским потписом пакта са Нијемцима у Берлину [...] приповједачки искупљивао замјеном теза, истицањем историјске кривице Бошњака у *сврху правдања сувремених злочина над њима* [подвукао Б. Б.], и поновно се утврђивао у митско-романтичарским идеалима и заносима српске историје³¹,³¹ бошњачки књижевни историчар износи суд – о Андрићевом књижевном легитимизовању ратних злочина – у идеолошком смислу идентичан оном који је тридесет година пре њега артикулисао Адил Зулфикарпашић.

Промишљајући о новинама које доноси Ризвић (приликом наметања и проширивања домена Андрићеве одговорности за формирање предрасуда о муслиманском свету) и усмеравајући пажњу на теоријски приступ који је у доказивању својих уверења применио, потребно је истаћи како Андрићев критичар на крајње симплификован и тенденциозан начин користи сазнања психоанализе и Јаусову теорију рецепције.

Као прво извориште Андрићеве исламофобије Ризвић издваја пишећу опортунизам и каријеризам, односно његову тежњу да се „национално-политички додвори монархистичком режиму“³² и истовремено прилагоди и уклопи у хоризонт очекивања српске читалачке публике, удовољавајући „њеним еписко-агоналним и романтичким осјећањима ниже врсте“.³³ Тако је за Андрића, по Ризвићевом мишљењу, приповетка „Пут Алије Ђерзелеза“ – захваљујући детронизацији и демитизацији најзначајнијег епископског јунака из муслиманске народне књижевне традиције, у „којему су [Бошњаци] кристализирали све своје традиционално биће“³⁴ – представљала „кључ за улазак у књижевни и политички живот Београда“.³⁵ Уколико се, по уверењу Мухсина Ризвића, у међуратној југословенској држави Андрић у хоризонт очекивања српских читалаца уклапао својим приповеткама у којима су ликови босанских муслимана приказани пристрасно, по претпоставци истог критичара Андрић је у земљи у којој су власт заузеле комунистичке снаге испуњавао очекивања у књижевној рецепцији српске средине својим романима (пре свега *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, а затим и *Проклета авлија* и незавршеним романом *Омерташа*

31 Исто, стр. 313.

32 Исто, стр. 634.

33 Исто, стр. 8.

34 Исто, стр. 24.

35 Исто, стр. 8.

Латас).³⁶ Осим прагматичних и егзистенцијалних Андрићевих мотива, други извор 'босанске мржње' његових књижевних дела Ризвић види у психолошкој структури пишчеве личности коју описује као „интимно трауматичну” и „неуротично-психотичну”.³⁷ У таквом смислу Ризвић говори о „потиснутој сфери комплекса и девијантних еротских нагона у Андрићу” која се „стваралачки изразила у његовом дјелу у читаву низу дубоко доживљених 'турских' сексоманских ликова и патолошки настраних сцена [...], као ослобађање властитих мрачних нагона, хомосексуалног садизма и мазохизма”.³⁸ Оптуживши Андрића, како се да запазити из претходног цитата, за личну склоност хомосексуализму и њен директан утицај на његово књижевно стварање, Ризвић је – у намери да на сваки начин дискредитује писца – своје бројне коментаре о различитим врстама Андрићеве 'настраности' распоредио у већину поглавља своје студије, па тако пише о његовој „духовној склоности и стваралачкој оптерећености за первертираним психопатолошким ликовима, сексуалним манијацима, садистима и сценама лудила и злочина”,³⁹ затим о „дубокој идентификацији писца са ликовима мучитеља [...] као властитог унутарњег растеређивања и ослобађања”,⁴⁰ о његовој „параноидној опсесији због

36 Могуће је уочити неколико појединости у вези са Ризвићевом оптужбом о правилу по коме су у Андрићевим делима искључиво ликови босанских муслимана (и њима истоверних Турака) негативно приказани, као и о начину на који овај критичар препознаје и из књижевног опуса изводи антибошњачке ставове писца. Интересантно је како ниједан Андрићев критичар не спомиње његов роман *Госпођицу*, који би без сумње, под условом да је главни лик Рајка Радаковић приказана као припадница босанско-муслиманског корпуса уместо српског, послужило као један од важнијих аргумената у доказивању Андрићевог непријатељског односа према муслиманима. И друго, критички поступак којим Ризвић проналази имплицитне противбошњачке Андрићеве идеје у *Проклетој авлији* је и са елементарног логичког становишта произвољан и неодржив. Наиме, Ризвић наводи како је *Проклета авлија* алегорија не само турског друштва, него и „оног које се стварало 'под утицајем турске владавине'” (449), мислећи свакако на Босну у којој су репрезенти турске власти и исламског утицаја били словенски муслимани. Осим што овај роман види као алегорију Босне и негативног исламског утицаја на њу, Ризвић истиче и да је Карађозов „трактат о својој кривци у Авлији неодољиво асоцирао и на стареничке, хисторијске кривице 'потурчених', исламизираних Славена у Босни, којима је било прожето цијело његово дјело” (453). Са друге стране, рецимо, Радован Вучковић сматра да је *Проклета авлија* „алегоријски симбол за једну тоталитарну институцију”, и то „фашистичку у првом реду, с обзиром на време настанка овог дела” (Vučković, R. [1974] *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost, str. 419).

37 Rizvić, M, nav. delo, str. 634.

38 Исто, стр. 634-635.

39 Исто, стр. 58.

40 Исто, стр. 201.

кривице коју је подсвјесно осјећао”,⁴¹ „патолошко-умјетничкој склоности за крвавим и мучилачким”,⁴² и тако даље. У својој визији Андрићевих личних и књижевних несимпатија према босанским муслиманима, оба поменута извора ових несимпатија (егзистенцијално-каријеристички и неуротично-психотички) Ризвић наткриљује и објашњава пишчевим „подсвјесним комплексом национално-културног ренегатства”.⁴³ Овај комплекс, по Ризвићу настао услед замене изворног хрватског етничког идентитета националним и културним одређењем писца за припадност српској заједници, манифестовао се с једне стране кроз Андрићев напор да идеолошки адекватно (путем негативног приказивања босанских муслимана) одговори на видокруг очекивања српских читалаца и политичког режима у југословенској монархији; док се, с друге стране, на психолошком нивоу ренегатски комплекс открива као „покушај ослобађања од једног трауматичног оптерећења властитог живота”.⁴⁴ Препознајући, тако, у лику Омерпаше Латаса књижевни пандан Андрићевој личности, при чему као чинилац повезивања истиче њихово својевољно конвертитство из опортунистичких побуда, Ризвић сматра да овај лик спада „међу умјетнички најбоље и психолошки најуспјелије ликове Иве Андрића управо стога што је он себе најинтимније познавао и најдубље могао да искаже”.⁴⁵

Када је реч о методолошком поступку који је Ризвић применио у својој студији, он се темељи на сагледавању Андрићеве докторске дисертације као својеврсног идеолошког претекста за његово књижевно дело, односно као „идејне основе књижевног стварања [...] и кључа за разумјевање одбојног односа према Бошњацима и њихову свијету, који је Андрић изражавао”.⁴⁶ Према Ризвићевом увиду, све што је „приповједачки слиједило у Андрићеву стварању након 1924. године само је књижевно развијање идеологије његове докторске дисертације”.⁴⁷ Дакле, из овакве перспективе анализиран, Андрићев књижевно-стваралачки опус у проматрању Мухсина Ризвића задобија изглед једне идеолошки и политички конзистентне целине чији скоро сви појединачни сегменти успостављају континуитет и идеолошку везу са

41 Исто, стр. 645.

42 Исто, стр. 607.

43 Исто, стр. 105.

44 Исто, стр. 474.

45 Исто, стр. 474.

46 Исто, стр. 32.

47 Исто, стр. 56.

претходно већ уобличеним антимуслиманским ставовима из докторске тезе (као научног дела) истог аутора.⁴⁸

Препознајући критичарску анахроност и теоријску мањкавост у пракси узимања Андрићеве докторске дисертације за полазиште у истраживању његових литерарних остварења, Есад Дураковић је у свом тексту „Андрићево дјело у токовима идеологије евроцентризма” (из 1997. године)⁴⁹ – наоко уважавајући разлику између историографског и књижевног дискурса – покушао да негативном типу рецепције Андрића обезбеди другачију теоријску подлогу. Наиме, у чланку овог у међународним научним оквирима признатог оријенталисте и арабисте – у критичком разумевању слике света и идејне равни у Андрићевом делу – демонстрирана је крајња ригидност и искључивост у примени изворне парадигме оријентализма Едварда Саида.⁵⁰ Тако, Дураковић ситуира

48 У различитим приликама и на разнорodne начине већ је оспоравана пракса некритичког линеарног поистовећивања идејног света Андрићевог књижевно-уметничког дела са његовим идеолошким уверењима из докторске дисертације (имајући у виду да се ради о различитим типовима дискурса: књижевном и научном). Видети на пример: Ћирковић, С. (1982) Мишљење проф. Симе Ћирковића о Андрићевом докторату, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 1(1), стр. 247-249; Lovrenović, I. (7. decembar 1982) Šest decenija tajne, *Danas* (Zagreb), str. 61; Tutnjević, S. *Književne krivice i osvete*, str. 87; Žanić, I. nav. delo, str. 50; Kazaz, E. (2001b) Od povijesnog do simboličkog toposa, *Razlika/Différance* 1(1), Tuzla: Univerzitet u Tuzli, str. 77; Кољевић, С. (2007) Андрићев *тамни вилајет* у дискурзивном и фикционалном језику, у: *Вавилонски изазови: о сусретима различитих култура у књижевности*, Нови Сад: Матица српска, стр. 81-82.

49 Duraković, E. (1997) Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma, *Znakovi vremena* 1(2), Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina”, str. 97-108. Ваља напоменути да је овај рад већу пажњу критике и оштрије реакције задобио тек након што је прештампан у зборнику *Андрић и Бошњаци* (сви цитати из Дураковићевог текста биће навођени према овом изворнику).

50 Лонгиновић примећује да се „оријенталистичка димензија у Андрићевом књижевном делу умногоме разликује од дефиниције [овог термина] будући да је основна историјска и политичка претпоставка Саидовог 'оријентализма' европска колонијална доминација Истоком”, док је на примеру Босне реч о „турској колонијалној доминацији словенским становништвом” (“The Orientalist dimension in Andrić’s writing is quite different from this definition since the main historical and political condition of Said’s ‘Orientalism’ is European colonial domination over the East”). Longinović, T. Z. East Within the West: Bosnian Cultural Identity in the Works of Ivo Andrić, in: *Ivo Andrić Revisited: The Bridge Still Stands*, ed. Vucinich, W. S. (1995), Berkeley: University of California, p. 124. Давор Бегановић истиче да слика која се у Андрићевом делу може пронаћи о колонизованој Босни „јесте слика изнутра те јој недостаје она битна компонента која одликује Саидове оријенталисте, наиме фукоовска паноптичка перспектива”, те Андрић „не може бити оријенталиста, он евентуално може прихватити становите постулате оријенталистичкога дискурза, али му остаје, у бити, даљек и туђ”; Beganović, D. (30. jul 2009) Orijentalizam i nacionalna ideologija, *Oslobodenje*, Sarajevo], str. 11. Зоран Милутиновић

Андрићев књижевни рад у оквиру традиције европоцентричне империјалне културе и књижевности, наводећи како он припада оној врсти литературе „која се средствима умјетности ангажира у моћној идеологији која се данас у свијету именује као евроцентризам, а чији су стратешки циљеви евидентни у дјелимично успјелим напорима да се Оријент и оријентална духовност, првенствено оријентално-исламска духовност у цјелини, негативизира до мјере када тај свијет и та духовност постају осмишљен и 'оправдани' предмет негативног третмана".⁵¹ Истичући како Андрићев опус на идеолошком плану представља „литерарну отоманизацију Босне”,⁵² те да су пишчеви „евроцентристички идеолошки ставови радикализовани до разине правога расизма”,⁵³ исти критичар износи уверење по којем је Андрићу додељена Нобелова награда за књижевност управо због европоцентристичке идеолошке оријентације⁵⁴ и „врло успјелог идеолошког ангажмана, прије него због умјетничке вриједности”⁵⁵ његовог дела. Даље, на трагу Ризвићевих увида и

сматра оптужбе за Андрићев оријентализам површним и тврди да се оријенталистички судови у *Травничкој хроници* појављују „пре свега у Давиловим исказима, или у његовим зонама, али су до те мере подривени или релативизовани његовим понашањем, његовим осталим исказима, да се може оправдано тврдити како је оријентализам у *Травничкој хроници* једна од тема, а не свесни или несвесни став аутора” (“Orientalist claims in the novel mostly appear in Daville’s utterances, or in his zones, but they are relativized and subverted to such an extent by his actions, his other utterances and relationship with other characters, that it seems justified to claim that Orientalism in *Bosnian Chronicle* appears as one of the novel’s themes, not as the conscious or even subconscious attitude of its author”). Milutinović, Z. (2008) *Misunderstanding is a Rule, Understanding is a Miracle: Ivo Andrić’s Bosnian Chronicle, Slavonic and East European Review* 86(3), Leeds: Maney Publishing, p. 463. Мирољуб Јоковић запажа да Андрић у свом књижевном стваралаштву „свет никада није посматрао из перспективе победника, него из перспективе побеђених”. Видети: Јоковић, М. (1998) Профетски аспекти Андрићеве уметности, у: *Језик у долини оностраног*, Београд: Рашка школа, 22-31. Такође, значајан је и Танасковићев текст о Дураковићевом виђењу Андрићевог дела: Танасковић, Д. Окциденталистички редукционизам пред уметношћу Иве Андрића, у: *Андрић између Истока и Запада*, ур. Кузмановић, Р. (2012), Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, стр. 363-378.

51 Duraković, E. nav. delo, u: *Andrić i Bošnjaci*, str. 192.

52 Исто, стр. 198.

53 Исто, стр. 200.

54 Мустафа Мулалић (нав. дело, стр. 268-270) је, са друге стране, тврдио да је „лаковерна” и „наивна” Нобелова фондација приликом одабира Андрића за добитника награде била руковођена „осјећањем моралног дуговања према југословенској књижевности”, као и да знатан део заслуге припада залагању југословенске културне дипломатије. Значај ове награде је, пак, за Мулалића „неподударан вриједностима Андрићевог књижевног дјела” (270).

55 Esad Duraković, nav. delo, str. 192.

формулација, Дураковић говори о два плана симултане идеолошке ангажованости Андрићеве прозе: о „демитизирању муслиманских позитивних митова” као поступку којим се „одузима упориште дигнитета једнога народа”,⁵⁶ а затим и о „сатанизирању цјелокупне муслиманско-бошњачке повијести”, чиме се „Бошњацима намеће осјећај колективне кривње, депримирајућег срама и погубне инфериорности”.⁵⁷ И најзад, применивши слику света Андрићевог дела не само на време у коме се писани његови инкриминисани романи *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника* (Други светски рат),⁵⁸ него и на потоњи грађански рат у Босни и Херцеговини (вођен од 1992-1995. године), Дураковић изриче став да читалац који „прихвати Андрићев свијет као аутентичан и ко се пода емотивном набоју који производи његово дјело, по природи ствари сматрат ће корисним истребљивање Бошњака као опасног елемента у самоме ткиву тзв. европске цивилизације”.⁵⁹

Уочавајући необичан феномен да степен приписиване кривице Андрићу као писцу и заоштреност критичарског тона према његовом делу расте градацијски у сваком наредном ‘нападу’ – услед чега чланак Шукрије Куртовића делује доиста бенигнијим у односу на сва потоња негативна критичка тумачења која полазиште имају у пишчевој ‘антимуслиманској тенденцији’ – указаћемо на то да, у хронолошком следу, наредни покушај идеолошке дискредитације писца представља већ спомињани зборник *Андрић и Бошњаци*.⁶⁰ Повод за настанак овог зборника је неуобичајен: он је сачињен као

56 Исто, стр. 199.

57 Исто.

58 У Зулфикарпашићевом маниру аутор наглашава да „Андрић пише своје најпознатије романи у жељу геноцида над муслиманима по Босни, Санџаку и Црној Гори садејствујући с тим геноцидом властитим средствима и оправдавајући га својим дјелом” (Исто, стр. 203, фуснота бр. 23).

59 Исто, стр. 203.

60 У зборнику је штампано укупно 16 радова подељених у две целине. У првом делу се налази 12 од укупно 15 радова који су презентовани на научном скупу (три прилога – чији аутори су Мухидин Џанка, Марко Оршוליћ и Мустафа Спахић – су притом изостављена), док се у другом делу налазе четири раније публикована текста (Шукрије Куртовића, Муниба Маглајлића, Ђенане Бутуровић и Есада Дураковића) који – са изузетком ранијег Маглајлићевог рада, као и чланка Ђенане Бутуровић (обоје аутора је приложило и нове реферате, штампане у првом делу зборника) – припадају истом рецепцијском моделу Андрићевог опуса. Ваља нагласити да је текст Неџада Ибрахимовића („Контекст у тексту или Фиктивна биографија у нејасном интерпретацијском контексту”) из првог дела зборника једини супротстављен негативном рецепцијском кључу у коме се сагледава Андрићево дело; штавише, његов аутор проблематизује управо такав вид рецепције какав се нуди и промовише посредством овог зборника.

результат научног скупа „Дјело Иве Андрића у историјском и друштвеном контексту” одржаног 13. и 14. новембра 1999. године у Тузли, уприличеног након вишемесечне медијске расправе (вођене пре свега у сарајевским листовима *Дани* и *Ослобођење*) покренуте иницијативом Опћинског друштва Бошњачке заједнице културе „Препород” (од 7. маја 1999. године) да се преименује назив улице која у овом граду носи Андрићево име. У том смислу, Мухидин Пашић, тадашњи председник именованог друштва, у интервјуу за *Дневни аваз* (датом као вид образложења ове иницијативе) је изнео бројне оптужбе на рачун писца напомињући како Андрић „управо због својих литерарних дјела сноси велику одговорност, већу можда и од самих реализатора пројекта 'Велика Србија'. Он је један од идеолошких архитеката тог пројекта, заједно са неким члановима САНУ-а. Да је жив, вјероватно бисмо покренули утврђивање његове одговорности за злочине у Босни, за све страхоте које су се догодиле бошњачком народу”.⁶¹

У складу са основном уредничком замишљу – да се афирмишу и аргументују тезе о Андрићу као великосрпском шовинисти и књижевном присташи „противбошњачке идеологије”⁶² – протагонисти оваквог вида рецепције су, како наводи Тутњевић, имали веће изгледе „у теоријама које тежиште с текста помјерају на контекст, а с дјела на читаоца”, при чему „увијек недостаје она кључна карика којом се тако изложена сопствена теоријска поставка повезује са текстом, односно предметом о коме се говори, а која је пресудна за резултат до кога се долази”.⁶³ Како би бављење сваким засебним текстом из зборника било излишно, јер ниједан од њих не доноси неку значајнију новину у критичкој интерпретацији пишчевог књижевног дела, указаћемо само на поједине детаље који би се могли узети као 'репрезентативни' за назначени модел сагледавања Андрића и његовог опуса. Хаџем Хајдаревић, на пример, назива Андрића „атрофираним националним романтичарем” који је „сав у зидовима фрустрирајућих заблуда о земљама, народима, вјерама, културама”, док је његова литература – инспирисана „идеолошким набожем косовског мита” – мономитска и монолошка „до те мјере да чак и сама постаје мит” и истовремено лаж.⁶⁴ Мухамед Хуковић апелује да се искористи Мадридска декларација (из 1998. године) како би се – по препоруци ове декларације да

61 Цитирано према: Lasić, M. nav. delo, str. 42-43.

62 Видети: [Maglajlić, M.] Riječ uredništva, u: *Andrić i Bošnjaci*, str. 7.

63 Тутњевић, С. Андрићевска слика свијета и муслиманска/бошњачка књижевност, стр. 404-405.

64 Hajdarević, H. Andrić kao sudbina, u: *Andrić i Bošnjaci*, str. 22-23.

се из наставних уџбеника у Босни и Херцеговини изоста-
ве сви потенцијално увредљиви садржаји за друге народе
у држави – уклонила између осталог и Андрићева дела.⁶⁵
Текст „Национализам као негација Андрићеве умјетности”
Расима Муминовића, бошњачког филозофа и професора са-
рајевског Филозофског факултета (преминулог 2012. годи-
не), засигурно је рад писан са највећим критичарским пре-
тензијама у насловљеном зборнику. Уз изузетну оштрину
са којом говори о Андрићу (каква се може запазити још је-
дино у публицистичким текстовима појединих бошњачких
аутора о овом писцу), Муминовић доноси и извесне нови-
не у теоријском прилазу. Постављајући у први план хума-
нистички садржај уметничког дела и његову истинитост,
овај критичар сматра да Андрићева литература игнорише
обе поменуте компоненте које по његовом мишљењу има-
ју пресудан значај за изрицање вредносне оцене. Будући да
„изневјерава сврху умјетности”, упркос својим формалним
и стилским квалитетима, Андрићево дело је – како сматра
Муминовић – постало „слушкиња великосрпске идеологи-
је”, те оно данас, „стојећи на разини косовског *mythosa*”, у
хуманистичком погледу постаје прошлост „која је могла ин-
спирирати само крвнике сребреничке трагедије да истрају у
свом косовском безумљу”.⁶⁶

Иако би било за очекивати да ће негативна валоризација Ан-
дрићевог књижевног опуса у дјелу бошњачке критичарске
праксе, доживевши свој зенит објављивањем књиге Мухси-
на Ризвића и зборника *Андрић и Бошњаџи*, показивати – ма-
кар у бројности критичких притужби и њиховој искључиво-
сти – знаке опадања, те се заиста чинило тешко замисливим
да се наново појави критичка студија о Андрићу обимна
попут Ризвићеве, у другој деценији 21. века (2013. годи-
не) штампани су најпре рад хрватско-америчког историча-
ра Ива Банца „Политички аспекти Андрићева дјеловања”⁶⁷

65 Huković, M. Književno djelo Ive Andrića u svjetlu Madridske deklaracije, u: *Andrić i Bošnjaci*, str. 109-110.

66 Muminović, R. nav. delo, str. 117.

67 Банчев текст је настао за потребе учешћа на скупу поводом 120-годишњице Андрићевог рођења, одржаном у Загребу 14. децембра 2012. године, у организацији Хрватског друштва писаца. Објављен је потом 2013. године у два часописа: Banac, I. (2013) *Politički aspekti Andriće-va djelovanja*, *Forum Bosnae* 61/62, Sarajevo: Međunarodni forum Bosna, str. 116-121; исти рад је штампан и у загребачком часопису *Književna republika* 11(7/9), str. 99-103. Текст историчара хрватског порекла пред-
ставља кратак извештај о природи Андрићевог политичког ангажовања, углавном по писаним сведочењима других, и не доноси новије увиде који би били од значаја за даље истраживање пишчевог политичког деловања (нити је аутор, судећи по садржини текста, имао такве аспирације), док је о његовом књижевном раду записао свега неколико кратких

и неколико текстова Русмира МахмутѠеѠајиѠа,⁶⁸ а затим и МахмутѠеѠајиѠева књиѠа од готово шест стотина страница под насловом *АндриѠевство: против етике сјеѠања* (2015).

За потребе проблема који тумачимо, чланак Ива Банац није од веѠе релевантности, уствари – допринос овог у међународним оквирима познатог историчара (предавача на америчким универзитетима Станфорд и Јејл, као и на Централноевропском универзитету у Будимпешти)⁶⁹ афирмацији негативне рецепцијске линије која почива на ставу о АндриѠевој мржњи према муслиманима (подстакнутој пишчевом опортунистичком приврженошћу великосрпској идеологији) је далеко мерљивији и далекосежнији у посредном облику. Наиме, ригидно сагледавање и негативно вредносно просуђивање о пишчевом књижевном делу у бошњачкој критици – мерено учинцима њеног деловања и утицаја у науци – пребивали су, у највећем степену, у ограниченим локалним оквирима. Међутим, појављивањем текста Русмира МахмутѠеѠајиѠа *Andrićism: An Aesthetics for Genocide* у референтном америчком научном часопису *East European Politics and Societies*,⁷⁰ „бошњачка академска сатанизација Иве АндриѠа” је, како наводи Мухарем Баздуљ, „изишла у

реченица. У њима Банац наводи како је АндриѠ доживљавао Босну „као земљу мржње и своја размишљања о ужој домовини ставио у уста свог књижевног двојника Макса Левенфелда. Нема двојбе да је све што је ретроградно у Босни везивао уз ислам и ’поклонике арапског варалице’. Муслимански јунаци попут Ђерзелез Алије и браће МориѠа у његовом су дјелу заправо дехуманизирани”.

68 Видети: МахмутѠеѠајиѠ, R. *Andrićism: An Aesthetics for Genocide*, pp. 619-667; МахмутѠеѠајиѠ, R. (2013b) *Andrićevstvo: protiv etike sjećanja, Forum Bosnae* 61/62, str. 122-140; Isti (2014) *Tabu i njegovi žreci: o nacionalizmu, rasizmu i orijentalizmu, Godišnjak BZK „Preporod”* 14, Sarajevo: BZK „Preporod”, str. 128-149. МахмутѠеѠајиѠева књиѠа (сва три текста чине њене делове) носи идентичан наслов као и други наведени текст. Четврти чланак (у њему АндриѠ није примарна тема проучавања), који је презентован на Трећем научном скупу „Босанскохерцеговачка држава и Бошњаци” одржаном 1. јуна 2013. године у Сарајеву (у организацији БЗК „Препород”), није штампан као део будуће књиѠе. Видети: МахмутѠеѠајиѠ, R. (2013c) *Bosanska politička filozofija: između fantazija i realnosti, Godišnjak BZK „Preporod”* 13, str. 101-145.

69 Иво Банац је радио на Универзитету Станфорд од 1972. до 1977. године, када је прешао на Универзитет Јејл (на коме је и тренутно у звању емеритус професора). У периоду од 1994. до 1999. године био је директор Института за Југоисточну Европу будимпештанског Централноевропског универзитета. Од 2007. до 2009. године налазио се на месту председника Хрватског хелсиншког одбора за људска права.

70 О референтности овог часописа говоримо не у смислу квалитета објављених радова, него његове цитираниости и утицајности мерене такозваним импакт-фактором који на својој платформи *Web of Science* објављује америчка организација *Thomson Reuters*.

свијет”.⁷¹ Оно што је специфично за Махмутџеџајићев чланак (као и за доцније објављену књигу) јесте да, сасвим видно, он уопште нема одлике научног рада нити задовољава формалне карактеристике академског дискурзивног стила, и писан је као некаква врста филозофско-спекулативног и политичког есеја, са пренаглашеним видовима ванкњижевне аргументације чије би се порекло пре могло сврстати у подручје теологије или, понајпре, филозофије религије.⁷² Није, стога, нимало занемарљив податак да је овај текст, окарактерисан као „погрешно читање удружено са слепилом и апсолутном вољом за оптуживањем”,⁷³ задобио место у високоцитираном америчком часопису (и могућност да се налази на увиду најширој академској јавности која се бави ‘источноевропским студијама’) заслугом једног од његових уредника, Ива Банца. Да се у овом случају не ради о

71 Bazdulj, M. (17. septembar 2013) Ivo Andrić između Mahmutćehajića i Kuljiša, *Oslobođenje*.

72 Још у својој књизи о поезији Мака Диздара, дефинишући природу властитог приступа књижевном делу, сâм Махмутџеџајић наводи да се његова разматрања првенствено налазе у „видику перенијалне филозофије”; Mahmutćehajić, R. (2009) *Preko rijeke: o pjesništvu Maka Dizdara*, Sarajevo: Vuybook, str. 7). Маја Абаџија је у свом критичком приказу ове књиге прецизно утврдила недостатке који се тичу прикладности самог књижевно-теоријског приступа и уверљивости његове реализације у конкретной Махмутџеџајићевој интерпретацији Диздаревог књижевно-уметничког дела. Наиме, ауторка за Махмутџеџајићеву књигу каже да представља „изванредно манипулативан, сколастички интонирани лабиринт који на појединим мјестима потпуно губи везу са књижевношћу самом, трансформирајући почетну интерпретативну потку у мукотрпно, дуготрајно и истрајно образлагање основних појмова перинијалне филозофије”; те у закључку свог приказа наводи како „Махмутџеџајићев ‘метод’ не поседује ниједну пожељну карактеристику књижевно-критичког метода осим свог псеудофилозофског оквира” и да „кључни проблем ове књиге, она тачка у којој је она изгубила свој смисао, али не и сврху, јесте тачка у којој се одрекла вјерности свом објекту, поезији Мака Диздара, и прешла у проповједничку литературу”. Abadžija, M. Kad književna kritika kolabira u skolastiku; Mahmutćehajić, R. (2009) *Preko rijeke: o pjesništvu Maka Dizdara*, u: *Nacija i poststrukturalizam: zbornik analiza i članaka*, uredili Sokolović, M. i Imamović, H. (2013), Sarajevo: *Interkultura*, види странице 85. и 93. Недостаци о којима говори Абаџија би се у највећој мери могли односити и на Махмутџеџајићево истраживање Андрићевог књижевног опуса. Како је Махмутџеџајић и у студији о Андрићу остао доследан свом теоријском приступу и интерпретативном моделу примењеном при анализи Диздареве поезије, основна разлика између ове две књиге се очитује у позицији критичара према предмету свог тумачења: док је према Диздару несумњиво афирмативан (сматра га највећим босанским песником), у односу према Андрићу и његовом књижевном стваралаштву је изразито негативан.

73 „Die falsche Lektüre ist mit Blindheit und dem unbedingten Willen zur Denunziation verbunden”; Beganović, D. (2013) *Islam und Christentum zwischen Ablehnung und Verflechtung. Der Franziskaner-Zyklus von Ivo Andrić gelesen im Kontext seiner Dissertation, Slavica Tergestina* 15, Trieste: Università degli Studi di Trieste, S. 104.

уобичајеном коришћењу потпуно легитимног права уредништва сваког часописа да објављује научне радове независно од тога да ли је сагласно са научним резултатима који су у њима презентовани или не, већ да је реч о непосредној научној подршци сведочи и сазнање да се Иво Банац, уз још једног хрватског универзитетског професора који је већи део прве деценије 21. века радио на Универзитету Јејл (Слободана Просперова Новака), појављује као рецензент поменуто Махмутџеџићеве књиге *Андрићевство*.

Без обзира на замашну екстензивност Махмутџеџићеве књиге и сасвим другачију теоријску визуру (теолошко-филозофску) из које се Андрићево дело перципира, не би се ипак могло устврдити да она доноси неку значајнију новину у контексту типова приговора који су упућивани пијцу и његовом литерарном опусу.⁷⁴ Штавише, у разматрању Андрићевог опуса – у студији чији је аутор некадашњи декан Електротехничког факултета осигечког универзитета (по занимању инжењер електротехнике) и потпредседник Владе Босне и Херцеговине (1991-1992) – веза између теолошких, филозофских и историјских промишљања на једној страни,⁷⁵ и већ устаљеног модела политичке егзекуције пијца (наводно изведене примарно из Андрићевог књижевног дела) на другој, не само да није убедљиво аргументована него је остала у потпуности нејасна и нераспознатљива. Стога, у овој прилици ћемо покушати да укратко расветлимо значење насловног неологизма 'андрићевство' и поднасловних синтагми 'естетика за геноцид' и 'етика сјећања' (из чланка и књиге), који се појављују као елементарне, лајт-мотивске Махмутџеџићеве идеје у вези са Андрићевом књижевношћу.

74 Махмутџеџићево тумачење се умногоме ослања на Ризвићеве и Дураковићеве увиде, иако у читавој књизи критичар Ризвића спомиње само два пута, а Дураковића ниједном (притом преузима читаве Дураковићеве мисли, попут оне да ко „прихвати Андрићев свијет као аутентичан и ко се пода емотивном набоју који производи његово дјело, по природи ствари сматрат ће корисним истребљивање Бошњака” (Махмутџеџић наводи да Андрићева „причања нису о некој збиљној Босни нити о њеним људима. Ко год усвоји да јесу, хтио или не пристаје уз њихово коришћење за злочиначке потхвате”). Mahmutćehajić, R. (2015) *Andrićevstvo: protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio, str. 83.

75 Као показатељ филозофско-спекулативног есејистичког слоја у Махмутџеџићевој књизи о Андрићу видети, на пример, следеће реченице: „Вјесник Хвал каже да су међу свим људима овог и будућег свијета он и вјесник Иса најближи један другоме. Њима, као знаковима савршене људске могућности, одговара подне у обзорјима вањског свијета, Сунце у зениту. [...] Вјетар је знак Духа – благ и силовит, окрепљујући и разаратељски, одсутан и присутан, одасвуд и ниоткуд, мно и неухватљив, навјешћујући и одлазећи, животан и смртан, плодан и пустошан”. Исто, стр. 358-359.

Кованицу 'андрићевство' Махмутџеџајић испрва одређује као појаву некритичке глорификације и политичке употребе писца. Исти појам он најпрецизније описује називајући га „маском за представљање босанског муслиманства, идеолошки конструираних расне и религијске туђости која пријети нацијској нашој”, тј. „канонизирањем приповједачког дјела Иве Андрића у служби културног расизма као битног садржаја сваког национализма”.⁷⁶ Оваквим појмовним одређењем 'андрићевства', међутим, нису обухваћена сва значења у којима га његов креатор уистину користи. Наиме, Махмутџеџајић својој критици не излаже само инструментализацију Андрићевог књижевног дела, него интерпретацију заснива на потенцирању природе тобоже негативног односа писца према босанским муслиманима као 'Другом', потпуно страном и инфериорном (кроз читаву студију он понавља Андрићеву напомену о „приповеткама о Турцима и о нашим”⁷⁷): својим делом, наводно, писац посредује властити расистички и националистички став према муслиманима у форми „сировог оријентализма”.⁷⁸ Дакле, појмом 'андрићевство', у подједнакој мери, Махмутџеџајић указује и на један тип књижевно-идеолошког дискурса блиског оријенталистичком, којим се босански муслимани претварају у фигуре расног, етничког и културног странца. Књижевни и идеолошки узор за негативну представу о муслиманима Андрић је, по Махмутџеџајићевом уверењу, имао у Његошевом делу, те је и своје „приповиједање поставио у оквир исте нацијске телеологије”⁷⁹ чији је кључан садржај „обезљуђавање Турака”.⁸⁰ У крајњој изведби, евидентно, Махмутџеџајићева кованица се указује као једна конструкција бременита идеолошким значењима.

Уколико се присетимо начина на који је Муминовић оценио целокупан опус овог писца: као уметнички уверљив и успешан, али науштрб потпуног изневеравања хуманистичког и етичког смисла књижевности; увидећемо да су вредносни судови изнети у *Андрићевству* засновани на сличној идејној и теоријској платформи. По Махмутџеџајићевом виђењу, Андрић је – занемарујући императив историјске истинитости

76 Исто, стр. 290.

77 Ову синтагму Андрић је употребио у уводној напомени уз своју прву збирку приповедака објављену 1924. године („Ове приповетке о Турцима и о нашима јесу само део [отприлике средњи] једног рада, започетог приповетком 'Пут Алије Берзелеза' и до данас незавршеног”; Андрић, И. [1924] *Приповетке*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 3).

78 Mahmutćehajić, R. *Andrićevstvo*, str. 332.

79 Mahmutćehajić, R. *Bosanska politička filozofija: između fantazija i realnosti*, str. 124.

80 Mahmutćehajić, R. *Andrićevstvo*, str. 101.

– приказао извршиоце злочина као жртве, па су „настављања убијања и прогоњења преживјелих Турака и потурчењака свети чин ослобађања којем прича служи као збиљнија и од саме збиље”,⁸¹ што сведочи о томе како у Андрићевом „причању постоје и она која подстичу и правдају злочине”.⁸² Даље, разматрајући однос у коме се налазе естетика и етика, бошњачки аутор истиче да оне „нису могуће изван њихове узајамности са истином”,⁸³ те оспорава исправност теоријских поставки којима се заговара иманентни, ’унутрашњи’ приступ делу, јер је у таквој поставци „одвојености умјетника и умјетничког дјела готово немогуће говорити о моралној одговорности и аутора и његовог читатеља”.⁸⁴ Уз то, за Андрићеву књижевност он тврди да је „од почетка уграђена у српски национализам у његовим српско-хрватским и југославенским маскирањима”.⁸⁵ Идеолошка функционалност и сврховитост Андрићевог дела (које „подстиче човјека у злој намјери”⁸⁶) је, дакле, по МахмутѠехајићевом тумачењу најбољи показатељ онога што „апсолутизирана естетичност”⁸⁷ може да представља у одсуству етичких вредности. На тај начин, што је и основна МахмутѠехајићева мисао, уколико се у књижевности естетика не ослања изнад свега на морал, онда она може – у драстичним примерима, као у случају Андрићевих приповедака и романа – да чини потпору чак и за геноцид. Тада естетска уверљивост књижевно-уметничког дела заправо функционише као мимикријско обележје, којим не само да се прикривају неетички садржаји него се, „естетизацијом нацијске политике”, замагљује могућност наступања последица које би биле упоредиве са „искуством нацизма”.⁸⁸ Насупрот овако схваћеној естетици у њеном апсолутизованом виду (као ‘естетици за геноцид’) он поставља ‘етику сјећања’, којој Андрић, по његовом мишљењу, противречи и својим књижевним опусом и својом биографијом.

Наведени цитати из МахмутѠехајићеве интерпретације Андрићевог дела недвосмислено упућују на сазнање о критичаревој приличној неинвентивности: ’каталог приговора’ он преузима од Мухсина Ризвића (и посредно од Шукрије

81 Исто, стр. 12.

82 Исто, стр. 13.

83 Исто, стр. 41.

84 Исто, стр. 21.

85 Исто, стр. 337-338.

86 Исто, стр. 12.

87 Исто, стр. 392.

88 Исто, стр. 392.

Куртовића), оптужба за 'оријентализам' несумњиво потиче од Есада Дураковића, док инсистирање на етици као кључној аксиолошкој компоненти књижевног дела има претходника у увидима Расима Муминовића. У поређењу са претходном критичком литературом о Андрићу као исламофобичном писцу, Махмутџехајићев допринос овом типу рецепције се, са једне стране, огледа у теоријско-филозофски широко заснованом разматрању и поимању Андрићеве књижевности као претходници геноцида над Бошњацима, чијем спровођењу је она допринела и рецепцијским дејством али и својим значењским потенцијалима (и у испољавању оваквог схватања Махмутџехајић је такође Муминовићев следбеник).⁸⁹ Са друге стране, будући да својим присуством и циркулисањем на академској сцени која није сведена само на локалне оквире има могућност да буде узето у разматрање у интернационалном научном дискурсу заинтересованих истраживача (иностраних слависта, социолога, као и стручњака који се баве међународним односима, етничким и постколонијалним студијама, као и студијама национализма, итд.), Махмутџехајићево тумачење Андрића има, за разлику од свих досадашњих критичких анализа дела овог писца, неупоредиво већи капацитет за проширену рецепцију. У том смислу, појава текста објављеног у америчком часопису *East European Politics and Societies* нема мању важност од публикавања целе студије код српског издавача; додатни разлог за то је и наслов чланка из часописа, у којем се Андрићева књижевност доводи у директну семантичку спону са геноцидом.

89 Унеколико, ставови Русмира Махмутџехајића су сродни и становишти-ма Мухамеда Филиповића. Иван Ловреновић истиче – иако не доводи у везу Махмутџехајићеве погледе са неким од битних ставова Мухамеда Филиповића (о богумилском пореклу Бошњака, континуитетима босанске државности и духовне традиције Босне са нагласком на позитиван утицај ислама) – како је, уствари, интерпретација босанске историје „темељни мотив свих његових тобоже перенијалистичких а заправо национално-идеолошки заинтересираних елаборација, па и ове у којој је Андрић само привидно главна тема” (Видети: Lovrenović, I. Andrić i 'zemlja mrznje' [2], 19. januar 2014 [<http://www.autograf.hr/andric-i-zemlja-mrznje-2/>]). Станиша Тутњевић, пак, казује како претпоставку за Махмутџехајићево 'андрићевство' чини „таква идентитетска конструкција у којој агресивна српско-хрватска национална свијест деструира и затире почетни аутентични босански идентитет људских заједница на овом простору и Муслимане као поуздане баштинике тога идентитета”. Оваквим схватањима „Махмутџехајић је најближи 'босанском духу' Мухамеда Филиповића из далеке 1967. године који се у овој књизи, очито са разлогом, ниједне не спомиње”. Тутњевић, С. (2016) 'Приповједно обешчовјечавање босанских муслимана', *Свеске Задужбине Иве Андрића* 35(33), стр. 310.

У постјугословенском времену, редукционистичка интерпретација и политичко вредновање Андрићевог књижевног дела није ограничено само на рецепцију у бошњачкој, већ егзистира и у српској интелектуалној средини. Стога, уз досадашњи истраживачки напор у расветљавању негативне критичке рецепције карактеристичне пре свега за један немали сегмент бошњачке критике, настојаћемо да критички испитамо и миметички модел типичан за такозвану српску ‘ратну рецепцију’ Андрића (као и примере доцнијег некњижевног односа према делу овог писца).

Под српском ратном рецепцијом подразумевамо идеолошки вид актуелизације (знатно више неголи тумачења) Андрићевог дела и његовог ‘примењивања’ на ратну стварност (углавном заснованог на апострофирању пишевог пророчког ‘ратног визионарства’ у босанском ‘тамном вилајету’, његове способности да открије узроке и наводно идентификује кривицу ‘пóтурица’ и српско страдалништво у Босни као универзално важеће категорије) које се у српском интелектуалном окружењу остваривало преваходно током ратних година и у првом реду на традиционалној културној манифестацији „Вишеградска стаза” (као и на скупу у истом граду одржаном поводом обележавања педесетогодишњице од објављивања три Андрићева романа), на којој су се као учесници појављивали Војислав Максимовић, Љубомир Зуковић, Добрица Ћосић, Никола Кољевић, Радован Караџић,⁹⁰ Вук Милатовић, Слободан Ракић – интелектуалци

90 За показатељ ратне употребе Андрићевог књижевног дела Иван Ловреновић (као и Марко Вешовић у својим публицистичким текстовима) узима често навођен пример Радована Караџића и Николе Кољевића, ондашњих председника и потпредседника Републике Српске, који су енглески превод приповетке „Писмо из 1920. године” – наводни доказ о Босни као земљи међунационалне мржње – достављали страним преговарачима као врсту псеудокњижевног (уствари политичког) аргумента за етничку поделу Босне и Херцеговине. Lovrenović, I. *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*, str. 67. У складу са овом спознајом, Ловреновић истиче како се у српском „методолошком кривотворењу фатално замјењује и мијеша књижевна фикција с фактичком повијесношћу, а говор ликова неовлаштено се претвара у ‘став’, ‘изјаву’, ‘мишљење’ писца, односно грађанске особе Иве Андрића, којим се, онда, ‘потврђује’ исправност одређених политичких замисли и пројеката... До каквих наказних изобличења и посљедица то може довести, показало се за вријеме рата 1992-95” (67). Посредством одреднице о ‘босанској мржњи’ Андрићева приповетка је идеолошки тумачена и на хрватској страни (током хрватско-бошњачког рата), о чему пише Иво Жанић наводећи примере двојице политички активних интелектуалаца: универзитетског професора књижевности Златка Крамарића (дугогодишњег градоначелника Осјека) и писца Ивана Аралицу (видети: Žanić, I. *nav. delo*, str. 53, fusnota 5). На упитну валаност једносмерног читања поменуте Андрићеве приповетке, осим Ловреновића, експлицитно указује и Славо Гордић, апострофирајући завршетак приповетке у којој главни лик Макс Левенфелд, који бежи од

чији се реферати или поздравни говори са поменутог годишњег скупа у Вишеграду наводе као пример ратне рецепције и дневнополитичке употребе Андрићевог дела.

Тутњевић указује на типолошку сродност оваквог вида читања Андрића (утемељеног на супституцији историјске и уметничке истине) са оним који је испољио Мухсин Ризвић (још у тротомном Књижевном животу Босне и Херцеговине између два рата из 1980. године), само са другачијим идеолошким предзнаком, будући „да се Андрићева наводно негативна, мрачна слика Босне и њених људи, првенствено Муслимана, у овом случају доживљава као 'права' и сматра аутентичном, па се не узима као ауторов гријех и кривица, него, напротив, третира малтене као његова заслуга изражена у оквиру његове визионарске способности да историјске процесе [...] сагледа у њиховом правом значењу у свим временским димензијама, укључујући и ону накнадну, у којој се одвијао и најновији грађански рат у Босни. У коначном смислу и најбаналнијем преводу протагонисти овакве рецепције прихватају тезу да Андрићево дјело заиста, макар и индиректно, имплицира кривицу 'Турака и потурица' за негативне посљедице османске власти у Босни, која се перманентно обнавља и у кризним приликама враћа поводима свога настанка, као што је био случај у посљедњем рату.”⁹¹

Овакви ставови, казивани „архаичном патриотском реториком и патетиком”, артикулишу се – како сматра Тутњевић – „углавном побочно и успутно, у текстовима о Андрићу опште природе у којима најчешће то није основно питање расправе”, али се упркос томе „и даље ради о необавезној и произвољној надградњи Андрићеве представе о Босни која се конституише на неповезаним слојевима једне врсте националне, претежно епске свијести подстакнуте и оживљене сликама и ситуацијама из Андрићевог дјела, и која се као таква издигла изнад тога дјела и изгубила упориште у њему”.⁹² О оваквој пракси Тутњевић говори поводом и српски и хрватске критике, те наводи да „када је у питању хришћански/кршћански [...] смјер овог облика рецепције треба имати на уму да је он далеко заступљенији у српској књижевности”, дајући за то испрва ипак споредне разлоге (које види у „општепознатој улози и жртви Срба у национално-ослободилачким ратовима вођеним против окупаторске, туђинске

⁹¹ 'босанске мржње', завршава живот трагично у Шпанском грађанском рату, што упућује на „закључак да на свету има и већих зала од 'специфичне босанске мржње'”. Видети: Гордић, С. (29. јануар 2017) 'Мирног хљеба смо жељни', *Политика*, стр. 14.

⁹¹ Тутњевић, С. *Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића*, стр. 214.

⁹² Исто, стр. 223.

турске власти” и „несразмјерно великој улози и домету српске епике у којој је та борба опјевана”⁹³), а потом и оне пресудније (за овакву врсту рецепције) који се тичу националног одређења и књижевне припадности писца (услед којих хрватско идентификовање са Андрићем као ’савезником’ не може бити пропорционално српском).⁹⁴

Замисао да Андрићево књижевно дело „стави у подстицајан однос према циљевима сопствене борбе”⁹⁵ понајвише је видљива у поздравним говорима Војислава Максимовића, ондашњег првог ректора новооснованог Универзитета у Српском Сарајеву и председника Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”. Тако, отварајући „Вишеградску стазу” 1993. године он истиче како се, враћајући се Андрићу, „присјећамо његових [...] опсервација о страшним поривима отпадника од наше вјере и нације. Сјећамо се и истанчаних анализа њихове поремећене и перверзне психе и незајажљиве мржње према српском православном народу”.⁹⁶ Наредне године, сугеришући да је будућа ратна збивања писац „наслутио, предвидио и јасно означио”, Максимовић каже како „нико боље од Андрића није упозорио на лукавство, лажљивост и перверзност ове ’хибридне’ бошњачке скупине. [...] Мухамеданска патолошка мржња према Србима коју је Иво Андрић антиципирао [...], прелила се у нашим данима преко ових дринских обала. Андрићево визионарство помогло нам је да не будемо залуђени и наивни, да спремни

93 Исто, стр. 218.

94 Уз то, каткада се Иво Андрић и његов књижевни опус – у условима текућег или непосредно минулог рата – смештају у контекст претпостављене или подразумеване идејне привржености писца српском националном и духовном јединству, уз неодговарајуће пренаглашавање српске димензије у Андрићевом делу. На пример, своје обраћање на вишеградској прослави (из марта 1995. год.) педесет година од објављивања три Андрићева романа Добрица Ћосић започиње овако: „Из Србије и Црне Горе прешли смо у Босну Ћупријом на Дрини да у Вишеграду одамо пошту, великом писцу Иви Андрићу који је својим стваралачким духом саградио највише и најтрајнијих ћуприја на Дрини, *уједињујући младобосанску Босну и Херцеговину са Вуковом Србијом и Његошевом Црном Гором*. Прелазимо Дрину да у овим трагичним и расколним данима *потрђујемо духовно јединство српског народа, уверени да би с тим циљем данас у Вишеграду са нама био и Иво Андрић* [подвукао Б. Б.]”. Види новински чланак у коме се интегрално преноси Ћосићево излагање: [Ćosić, D.] (15. mart 1995) *Telegrafu Višegradu: šta je doslovno rekao Ćosić na Drini, Telegraf*, str. 21.

95 Тутњевић, С. нав. дело, 224.

96 Максимовић, В. Бесједа на отварању ‘Вишеградске стазе’ 93, у: *Вишеградска стаза: зборник текстова и докумената са ‘Вишеградских стаза’ ’93, ’94, ’95*, [бр. 1], приредили Васић. Д. и Шушњар, М. (1996), Вишеград: СП и КД „Просвјета”, стр. 18-19.

дочекамо ова неминовна и судбоносна збивања”.⁹⁷ С друге стране, Вук Милатовић у реферату насловљеном „Како данас читати Андрића” (у којем се супротставља посматрању Андрићевог дела из „лупе дневнополитичких интереса”⁹⁸) напомиње у једном коментару да је пишчев „визионарски дух наслутио и прорекао све ово што се збива у Босни, унапред открио узроке тога стања и обележио трагичке кривце историјске драме”.⁹⁹ Обојица именованих тумача књижевности, како видимо, у својој политички мотивисаној актуелизацији Андрићеве стваралачке преокупације босанским темама, чине слично што и, на пример, Мухсин Ризвић (само уз супротан, афирмативни предзнак): из Максимовићеве перспективе Андрић се указује као писац који критички разобличава босанске муслимане (’отпаднике’) и њихову психу, док Милатовић оснажује стереотип о њиховој историјској кривици (пројектованој – наводно од стране самог писца – чак и у будуће време).¹⁰⁰ Разуме се, релевантност српске ратне рецепције у оквиру теме којом се бавимо не огледа се само у овим двама изолованим примерима, него у итеративном понављању илустрованих ставова, изношених од стране интелектуалаца који су најчешће заузимали и високе политичке или јавне функције.

97 Максимовић, В. Поздравна ријеч поводом отварања обновљеног споменика Иви Андрићу, у: *Вишеградска стаза*, [бр. 1], стр. 65-66. Слично Максимовићу, уредник зборника *Андрић и Бошњаци*, Муниб Маглајлић, препоручио је бошњачким читаоцима упознају Андрићево дело из предострожности, како би „спремније дочекали ’велике воде које на њих бродје’”. Маглајлић, М. Ivo Andrić – prisutnost pisca u djelu, у: *Andrić i Bošnjaci*, стр. 17.

98 Милатовић, В. Како данас читати Андрића, у: *Вишеградска стаза*, [бр. 1], стр. 87.

99 Исто, стр. 88. О пророчкој и антиципаторској способности Андрића Милатовић је писао у свом реферату припремљеном за „Вишеградску стазу” 1998. године. Видети: Милатовић, В. Андрићев пророчки дух у *Травничкој хроници*, у: *Вишеградска стаза*, бр. 2, приредио Шушњар, М. (1999), Вишеград: СП и КД „Просвјета”, стр. 172-177. Такође, на сличан начин говори и Слободан Ракић у прилогу „Андрићев парадокс” (*Вишеградска стаза*, [бр. 1], види странице 129 и 131).

100 У том смислу, указаћемо на Казазово питање о идејној заснованости праксе довођења у најприснију везу (од стране бошњачких критичара, Мухсина Ризвића и аутора текстова у зборнику *Андрић и Бошњаци*) Андрићевог књижевног дела и ‘антимуслиманске тенденције’ писца: „Је ли могуће читати, пак, противбошњачку идеологију у поводу Андрића? Одговор на ово питање нажалост је потврдан, будући да се један значајнији дио српске рецепције Андрића управо, као што је то овдје наглашено, утемељивао на тој идеологији, фалсифицирајући при том Андрића и тражећи у њему аргументе за властиту национализам”. Kazaz, E. *Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije*, стр. 126.

Неретко мистификована, јер се често апострофира а готово никада не цитира нити се именују њени 'представници',¹⁰¹ српска ратна рецепција није имала битније упориште у писању најзначајнијих српских истраживача Андрићевог дела. Ипак, указаћемо на два примера у којима релевантни и свестрани изучаваоци Ива Андрића – Предраг Палавестра и Радован Вучковић – одступају од уобичајеног начина на који се баве његовим литерарним остварењима. Аутор неколико вредних студија о Андрићу, Радован Вучковић, у тексту „Андрић и босански Срби” (презентованом на 12. књижевним сусретима „Савремена српска проза”, почетком новембра 1995. године у Трстенику) у којем испитује књижевни статус српске заједнице у Андрићевим приповеткама и романима – излазећи наједном из оквира сопствених додашњих и будућих опсервација – 'учитава' пишчево дело у тада актуелну ратну стварност, те наводи како је „језив тај братоубилачки и верски рат чију сенку је Андрић предосетио. Однео је, као што знамо жртве на све стране. Све нас је страх да ће на крају жртве Срба бити највеће и да ће се тако још једном потврдити Андрићева дијагноза о њиховој трагичној историјској судбини – да су у околностима ратног хаоса увек распињани на крст страдања [подвукао Б. Б.]”.¹⁰² На тај начин, Вучковић амнестира српску страну одговорности у рату (без обзира на меру у којој је она постојала) неадекватно узимајући за 'сведока' писца-Андрића, а за аргумент његову наводно засвагда утврђену историјску дијагнозу.

С друге стране, у обимном поглављу „Андрићево обраћање Европи” своје *Књиге о Андрићу*,¹⁰³ Палавестра је изнео бројна размишљања о значају Андрићевих књижевним радом посредованих хуманистичких порука о које се званична (политичка) Европа почетком последње деценије 20. века оглушила. Иако су нека од Палавестриних промишљања у вези са Андрићем несумњиво подложна критици, његовом тексту би ипак требало приступити пажљиво. Наиме, овај књижевни историчар – у условима неочекиваног међународног признања Босне и Херцеговине за независну државу

101 Међу реткима који то чине – често сасвим произвољно (као у случају Јалимама) – су Жанић, Казаз, Хаџем Хајдаревић и Салих Јалимам (осим већ цитираних радова Жанића и Казаза, видети и: Hajdarević, H. nav. delo, str. 24; Jalimam, S. Pogled na jednu dionicu iz života mladog Andrića, u: *Andrić i Bošnjaci*, str. 28).

102 Вучковић, В. Андрић и босански Срби, у: *Зборник Дванаестих књижевних сусрета „Савремена српска проза”*, уредник Вукашиновић, В. (1996), Трстеник: Народни универзитет, стр. 85.

103 Палавестра, П. (1992) Андрићево обраћање Европи, у: *Књига о Андрићу*, Београд: БИГЗ, стр. 221-282.

(без уважавања конститутивног статуса три њена народа) и избијања грађанског рата – указује на Андрићева књижевним делом артикулисана вишедеценијска 'упозорења' и 'обраћања' у којима „упорно понавља један исти ненаметљиви и тихи савет упућен Западу: да у поступцима према Босни и Балкану не буде нестрпљив, себичан, осоран и лакомислен, него да пажљиво мери и одвагује сваку реч и сваку одлуку”.¹⁰⁴ Подсећајући на Андрићево акцентовање специфичне 'запаљивости' Босне и потребе за мудрим поступањем са њом (услед сложених националних и верских прилика), Палавестра истиче како је „непромишљено признавање [Босне] за независну државу [...] било досад највећи и најопаснији политички промашај модерне западне дипломатије”,¹⁰⁵ који је – на томе овај књижевни историчар нарочито инсистира – угрозио сâм основ и идеју њене мултикултуралности,¹⁰⁶ будући да су чином признања сецесије Босне и Херцеговине (мимо воље једног од три конститутивна народа) фаворизовани муслимански интереси. На културном плану, пак, овакав вид политичких промена је, по Палавестрином мишљењу, нарушио „постојећи цивилизацијски модел Босне, измењен је језик културе и духовни контекст Андрићевог дела”.¹⁰⁷ Супротстављајући самовољи носилаца глобалне политичке моћи идеју мултикултуралности „која лежи у основи Андрићевог погледа на свет, као и у темељу његовог односа према Босни и Балкану”,¹⁰⁸ Предраг Палавестра заправо настоји не толико да истакне политичку уместо естетске релевантности Андрићевог дела, колико да га представи као поузданијег, добронамернијег и позванијег 'саветника'¹⁰⁹ за проблеме Балкана у односу на политичаре и иностране академске стручњаке за балканске студије. Отуд су Палавестрини ставови о Андрићевој приповеци „Писмо из 1920. године” – која „има изразито есејистички и програмски карактер” и представља не само „носећи стуб у његовом полако стицаном, тешком и упозоравајућем виђењу балканског тамног вилајета”,¹¹⁰ него и „најнепосредније и најпотресније горко упозорење Европи”¹¹¹ – према

104 Исто, стр. 249-250.

105 Исто, стр. 227-228.

106 Исто, стр. 229.

107 Исто, стр. 229.

108 Исто, стр. 277.

109 Исто, стр. 223.

110 Исто, стр. 243.

111 Исто, стр. 275. У књизи *Исламска визија света код Иве Андрића* исламолог Мирољуб Јевтић настоји да, анализирајући Андрићево познавање ислама из угла политикологије религије, отклони приговоре бошњачких интелектуалаца (у првом реду Мухсина Ризвића) који оспоравају Андри-

умногоне спорни (јер је крајње упитно колико је ова приповетка програмска, при чему не би требало отићи ни у другу крајност и тврдити да она не поседује никакву сазнајну вредност¹¹²), изречени не са циљем да послуже као аргумент за етничку поделу Босне и Херцеговине, већ да апелују на превазилажење етничких подела у Босни и очување 'крње' југословенске заједнице. На тај начин посматран, овај текст је писан са сличном мотивацијом какву је имао Војислав Вејн Вучинић, станфордски слависта и историчар српског порекла, у својству уредника зборника научних радова *Ivo Andrić Revisited: The Bridge Still Stands* (из 1995. године)¹¹³ који је, на неки начин, представљао одраз академских напора да се посредством истицања порука и симбола из Андрићевог књижевног опуса искаже отпор националној и верској искључивости, као и ратним сукобима који су и даље били у току. Оба ова примера, и Палавестрин рад и поједини чланци из поменутог америчког зборника, сведоче о ризичности актуелизовања и реинтерпретације (у специфичном

ћево 'исламолшко знање' – демонстрирано у његовој дисертацији, приповедачком и романескном књижевном опусу – као нетачно и злонамерно. Јевтићева студија, стилски рогобатна и писана аподиктичким тоном – иако за читаоца поседује когнитивну вредност (о испољавању ислама као политичке религије, о босанским муслиманима као носиоцима државне власти у време османске управе Босном, о природи толеранције у Османском царству) – остаје непродуктивна за разумевање књижевног дела, као и њен закључак да „све оно што је Андрић говорио исламолшки и историјски јесте тачно. Зато му ни Ризвић, нити било ко други може да стави озбиљне примедбе” (192). Овде Јевтићеву књигу спомињемо стога што аутор – осим приповетке „Писмо из 1920. године” – као пример Андрићевог 'упозорења' третира и причу „Труп”. До које мере је Јевтићева интерпретација произвољна сведочи и његово образложење речју о Челеби Хафизу које фра-Петру упућује његов слушаца хришћанин из Либана („Јесте, такав је Турчин. Исјецци га на комаде, сваки комадић тијела му опет живи за себе. И последњи грам меса миче се исто онако и гамиже у истом правцу у ком би се жив и читав Турчин кретао”). Српски политиколог религије цитираним речима додаје „смиао државноправне теорије”, па је тако – у његовом тумачењу – реч о тежњи муслимана ка „стварању јединствене политичке заједнице, тј. државе која би окупила све муслимане [...]. Тиме је јасно да је 'Труп' указао како се једино муслимани могу понашати, па ма колико били мали” (34). Својим ставом у овој приповеци Андрић је, како сматра Јевтић, „наговестио да се ни један део исламског тела не може понашати другачије него, као остатак, односно целина тога трупа. Та упозорења нико одговоран на време није видео, нити прихватио. А она су се показала као тачна” (136). На још једном месту, у вези са истом приповетком, Јевтић каже: „Ова Андрићева оцена која се односи на муслимане, односно на делове који су отпали од заједнице, показала се као апсолутно тачна на босанском примеру” (33). Јевтић, М. (2013) *Исламска визија света код Иве Андрића*, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.

112 Упореди размишљање Жанете Букић Перишић у књизи: Ђukić Perišić, Ž. (2012) *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*, Novi Sad: Akademска knjiga, str. 400-403.

113 Видети: Vucinich, W. S. (ed.), op. cit.

политичком контексту) неког књижевног дела, те о опасности да се из домена анализе утемељене у законитостима литерарног текста неосетно пређе у поље произвољног тумачења пишчевих порука. Тако, уз бесмислену и зачудну оцену да је у „Писму из 1920. године” изложен „предлог да би странци и светски научници требало у Босни да проучавају мржњу, као што се другде проучава губа” (изречен, дакле, од стране Макса Левенфелда као Андрићевог наведеног алтерега), Палавестра кроз читаво поглавље своје књиге инсистира на исламској претњи босанској мултикултуралности, те говори о дејственом „ветру исламизма”¹¹⁴ и „жустрим налетима борбеног исламског тоталитаризма”.¹¹⁵ Као оно што се у нашој анализи обзнањује као понајвише спорно јесте сазнање о Палавестрином непосредном повезивању оваквих властитих увида о југословенској политичкој стварности са Ивом Андрићем који је, по његовом виђењу, чак и сегментима свог литерарног опуса „отворено упозоравао Европу да циљеви и историја исламског продирања на Запад нису окончани и да ће свака будућа провала зла у Босни најтеже невоље и страдања донети најпре хришћанском свету”.¹¹⁶ У крајњој инстанци, стога, Палавестрини судови – иако исказани са позиције која није идентична оној коју смо описали као карактеристичну за српску ратну рецепцију – ипак укључују и стереотип о Андрићу као писцу који је у свом прозном књижевном делу босанским муслиманима приписивао историјску кривицу.

Такође, изузев већ интерпретираних примера, ваљало би уочити и један крајње несвојствен и атипичан вид критике посредством које се Андрић оптужује за антисрпска осећања, репрезентован тврдњом Мирјане Стојисављевић, професорке стилистике српског језика са бањалучког Филолошког факултета, да је „попут саме дисертације и његово књижевно дјело такође било идеолошки прожето југословенством, што све скупа налаже да се помно истражи управо изнимно комплексна идеолошка конструкција Андрићева дјела, која је, како год се звала, била и остала у служби римокатоличког кроатистичког експанзионизма”.¹¹⁷ Не само у цитираном тексту из 2010. године („Андрићева

114 Палавестра, П. нав. дело, стр. 240.

115 Исто, стр. 277.

116 Исто, стр. 258.

117 Стојисављевић, М. Андрићева дисертација у културолошком и језичком контексту, in: *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923-1924) = Grački opus Iva Andrića (1923-1924)*, Hrsg. Tošović, B. (2011), Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga, стр. 125.

дисертација у културолошком и језичком контексту”), него и на другим местима (у књизи *На крају западног пута*) Мирјана Стојисављевић, служећи се бројним домишљањима, полуистинама и произвољностима, износи оцене да је „Андрићев избор, према нашем суду, био мотивисан највишим циљевима: да као јудеокршћански ’фра Иво’ буде највећи српски књижевник чиме би се српска књижевност у значајној мјери хрватизовала”, као и да је Андрић „предводник стратегије хрватизовања српске књижевности”.¹¹⁸ Након што је – наводно политичким разлозима мотивисана – партијска власт промовисала овог „комунистичког државног писца, чија докторска дисертација врви од вјерске нетрпељивости према муслиманима и Србима” у највећег српског књижевног ствараоца, „од тада је српска књижевност била тако профилисана да не буде православна, већ прокатоличка и прохрватска, којом доминира масонизовани хрватски конвертит, калајисан духом унијатским и јудејским”, који се из „политичко-прагматичних разлога дефинисао српским писцем остављајући без јасног одговора зашто би један хрватски писац желио да уђе у такву ’никакву’ књижевност (Стојисављевићева има на уму Андрићев дисертацијски став да српска књижевност настала у Босни под турском влашћу не може да се мери са фрањевачком), наносећи неопростиву увреду тој књижевности, унизујући је као, уосталом, и цијелу српску нацију”. Уз све поменуто, ауторка у вези са романом *На Дрини ћуприја* напомиње да је „тај Макијавели нашег времена и велики архитекта ријечи, умјешно сковао завјеру како да путем своје *На Дрини ћуприје*, настале, експлиците, на римокатоличкој ’теологији моста’,¹¹⁹ сазида метафизички мост како би цивилизаторски утицаји са Запада, које жељно призива на страницама своје дисертације настале по свим правилима бечке историографске школе лажи и обмане, могли да премосте ту зачарану границу и прелију се на православни Исток”.¹²⁰

118 Стојисављевић, М. (2015) Андрић између хрватства и српства, у: *На крају западног пута: поетика и коментари*, књ. 2, стр. 102, 104-105.

119 Оваквим олако изреченим коментаром ауторка показује своје оскудно познавање и Андрићевог књижевног опуса и секундарне литературе о њему, у којој се симболика мостова перципира у двама кључним значењима: 1) као метафора целине и апсолутног времена, као афирмација начела трајности, постојаности и лепоте (супротстављених начелима владајућим у животном процесу) и надилажење појединачне људске трагике (о чему најубедљивије пише Петар Џаџић, пре свега у студији *Хрстова греда у каменој капији*); и 2) у значењу потребе за премошћивањем јазова између култура, цивилизација и људи, и њиховим повезивањем и дијалогом упркос свим противностима.

120 Исто, стр. 106, 108, 141.

Када је реч о критичарима који су се бавили упоредним истраживањем национално маркираних идеолошких типова рецепције у постјугословенском контексту, назначићемо да релевантношћу и(ли) учесталостћу навођења претежу есеји Ива Жанића („Писац на осами: употреба Андрићеве књижевности у рату у БиХ”, 1996), Енвера Казаза („Егзистенцијалност/повијесност Босне – интерпретација у замци идеологије”, 2000), Станише Тутњевића („Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића”, 2000), Ивана Ловреновића („Иво Андрић, парадокс о шутњи”, 2007),¹²¹ као и чланци двоје иностраних сербокроатиста – Силије Хоксворт („Иво Андрић: црвена марама у политичкој арени”, 2002. год.,¹²² допуњена верзија на српском из 2004) и Санг Хун Кима¹²³ („Андрић као објекат мржње”, 2011).¹²⁴ У једном свом

121 У претходним фуснотама Ловреновићев рад је био цитиран из часописа *Мотришта* (из 2008. године), међутим први пут се појавио годину дана раније, као предговор четирима Андрићевих књига које су се појавиле у едицији *Хрватска књижевност Босне и Херцеговине у 100 књига*.

122 Hawkesworth, C. (2002) Ivo Andrić as Rad Rag and Political Football, *Slavonic and East European Review* 80(2), pp. 201-216.

123 Kim, S. H. (2011) Andrić as an Object of Hate: Reception of Ivo Andrić's Works in the Post-Yugoslav Context, *Slavistična revija* 59(1), Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, pp. 49-63.

124 Међу овде непоменути, интересантан је пример писања Рашида Дурића (доскора запосленог на Славистичком институту Универзитета у Бохуму). Наиме, овај бошњачки историчар јужнословенских књижевности је у свом прилогу на задарском славистичком скупу из 2011. године наоко критички упозорио на неутемељеност редуковања Андрићевог дела „на идеологију антимуслиманства и антибошњаштва” (62) у изведбама Ризвића, Дураковића и Муминовића (као последицу њиховог одвећ „емоционалног проживљавања Андрићевих проза” [64]), који су занемарили упоредно постојање два аспекта Андрићеве литературе: њене високе естетске вредности („умјетничке магије”) и „упитне објективности” књижевне истине (Дурић под овим подразумева да Андрић чини недовољну дистинкцију између „оправдане критике турскога колонијализма” и неоправдане критике „ислама као културе и религије” [82]). Дурић потом у неку руку брани бошњачке критичаре Андрића наводећи да, иако занемарују естетску релевантност његовог дела, они ипак представљају пример „ослобођење свијести и савјести бошњачке рецепције Андрића” и наступају са позиције одбране „моралног достојанства” (63); док му наједном – у случају писца – смета и „оправдана критика туског колонијализма” коју је преформулисао у неоправдану, тј. у „(не) умјерену критику турске власти као наводног узрочника свеколикој патњи хришћана” (63). Уз то, на граници злонамерности, неупућености и бесмисла се налази његова оцена о Станиши Туњевићу као српској верзији Мухсина Ризвића, у складу са којом Дурић истиче како се Туњевићев „дискурс у основи остварује на истој идеолошкој разини као и у оних којима настоји оспорити њихову рецепцију Андрића” (75-76). На каквим претпоставкама бошњачки критичар темељи овај закључак? Дурићу, како се да запазити, није по вољи Тутњевићево проналажење примера супституције уметничке и историјске истине у бошњачкој критици („за наведене тезе”, како он наводи, „Тутњевић међутим ријетко када подастере властите естетске аргументе” [75]), што је потпуно бес-

скорашњем обимнијем тексту аутор овог чланка је указао на неадекватан третман српске ратне рецепције у наведеним радовима Жанића, Казаза и Ловреновића, који, с једне стране, сугеришу како је стање националистичке идеологизивности рецепције Андрићевог књижевног дела – међу трима националним колективистичким моделима – најизраженије у српској научној и културној јавности (што подразумева да је оно радикалније, национално острашћеније и политички учинковитије неголи што је то случај са бошњачком или хрватском идеолошком рецепцијом), а са друге стране – националистички усмерену (зло)употребу Андрића имплицитно представљају као најзаступљенији тип изучавања дела овог писца унутар српске науке о књижевности.¹²⁵ Таквом својом оценом, требало би напоменути, именовани критичари ипак пренебрегавају екстензивност и научну релевантност проучавања Андрићевог дела у новијој српској књижевној историји, те уједно превиђају да се – у односу на целину и преовлађујући вид тумачења – ратна рецепција Андрићеве литературе и појава њеног редуковања на политички употребљиву националну формулу указује као ограничена пракса, реализована изван матичне и доминантне, на књижевним критеријумима успостављене традиције проучавања опуса овог писца. Исто тако, претпоставке о српској идеолошкој рецепцији која у национализму компаративно предњачи у односу на еквивалентни вид бошњачких

предметна примедба, будући да сâм Дурић у свом тексту износи обиле таквих примерима о неразликовању два типа 'истине' (при томе, Тутњевић ни српске критичаре не амнестира одговорности за сличну праксу). Најзад, Дурић (76) износи став да је на примеру Тутњевићевог бављења идеолошким видовима рецепције заправо реч о критичаревој „идеолошко-политичкој просрпској рецепцији обраном Андрићеве идеологије и идеје” (оне за коју је Дурић претходно записао да „није резистентна” на антибошњаштво [62]). Колико је оваква констатација о Тутњевићу као браниоцу наводне антибошњачке Андрићеве идеологије неразборита и неприхватљива сведочи и чињеница сасвим супротног значења: да је с једне стране Тутњевић критичар који доследно – у свим својим текстовима у којима истражује генезу и моделе ванкњижевне интерпретације Андрићевог дела – оповргава присуство било какве антимуслиманске тенденције у њему, а с друге стране оштрим критичким примедбама излаже управо оне Андрићеве тумаче у српској средини који сматрајући да Андрић ликове босанских муслимана јесте осликавао на негативан начин истичу то као пишчеву заслугу. Đurić, R. Nesporna umjetnička magija i upitna objektivnost nekih Andrićevih proza kroz vrijednosno suprotstavljenu bošnjačku i srpsku recepciju, u: *Zadarski filološki dani IV: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa „Zadarski filološki dani 4” održanoga u Zadru 30. rujna i 1. listopada 2011, uredili Božić, R. i Sambunjak, S.* (2013), Zadar: Sveučilište u Zadru, str. 57-86.

125 О томе видети у: Булатовић, Б. (2017) Критичко преиспитивање упоредних вредносних оцена о националним идеолошким видовима рецепције Андрићевог дела, *Свеске Задужбине Иве Анорића* 36(34), стр. 255-292.

тумачења Андрићевог дела могуће је оспорити указивањем на очигледност да у српској ратној (или доцнијој) политичкој рецепцији не постоји ни приближан пандан писању Мухсина Ризвића или, у најновијем примеру, Румира МахмутѠехајића. И на крају, рецимо и то да је истраживачки фокус у овом тексту био усмерен пре свега на сагледавање идеолошких модела рецепције (у различитим националним срединама у постјугословенском периоду) из књижевно-критичке перспективе (везане за начине тумачења Андрићевог литерарног опуса), а не књижевно-историјске (оне која би се тицала проблема његове књижевне припадности), због чега су хрватски идеолошки одзиви на 'феномен Андрић' углавном остали ван домена обухваћеног темом овог рада.

ЛИТЕРАТУРА:

Abadžija, M. Kad književna kritika kolabira u skolastiku, u: *Nacija i poststrukturalizam: zbornik analiza i članaka*, uredili Sokolović, M. i Imamović, H. (2013), Sarajevo: Interkultura, str. 84-94.

Андрић, И. (1924) *Пруповетке*, Београд: Српска књижевна задруга.

Andrić i Bošnjaci. Zbornik radova. Bibliografija, urednik Maglajlić, M. (2000), Tuzla: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod” – Općinsko društvo.

Bazdulj, M. (17. septembar 2013) Ivo Andrić između Mahmutčehajića i Kuljiša, *Oslobođenje*.

Banac, I. (2013) Politički aspekti Andrićeva djelovanja, *Forum Bosnae* 61/62, Sarajevo: Međunarodni forum Bosna, str. 116-121.

Beganović, D. (30. jul 2009) Orijentalizam i nacionalna ideologija, *Oslobođenje* (Sarajevo), str. 11.

Beganović, D. (2013) Islam und Christentum zwischen Ablehnung und Verflechtung. Der Franziskaner-Zyklus von Ivo Andrić gelesen im Kontext seiner Dissertation, *Slavica Tergestina* 15, Trieste: Università degli Studi di Trieste, S. 92-130.

Bosanski pogledi (1984), pretisak, Zürich: Stamaco.

Булатовић, Б. (2017) Критичко преиспитивање упоредних вредносних оцена о националним идеолошким видовима рецепције Андрићевог дела, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 36(34), Београд: Задужбина Иве Андрића, стр. 255-292.

Вишеградска стаза: зборник текстова и докумената са 'Вишеградских стаза' '93, '94, '95, [бр. 1], приредили Васић, Д. и Шушњар, М. (1996), Вишеград: СП и КД „Просвјета”.

Вишеградска стаза, бр. 2, приредио Шушњар, М. (1999), Вишеград: СП и КД „Просвјета”.

Vučković, R. (1974) *Velika sinteza*, Sarajevo: Svjetlost.

Вучковић, В. Андрић и босански Срби, у: *Зборник Дванаестих књижевних сусрета „Савремена српска проза“*, уредник Вукашиновић, В. (1996), Трстеник: Народни универзитет, стр. 77-86.

Вучковић, Р. Напомене о рецепцији Андрићевих дела у српској књижевној критици, у: *Зборник о Андрићу*, уредник Вучковић, Р. (1999), Београд: Српска књижевна задруга.

Гордић, С. (29. јануар 2017) 'Мирног хлеба смо жељни', *Политика*.

Gorup, R. J. (2001) Reader as Critic: Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*, *Serbian Studies* 15(2), Bloomington: Slavica Publishers, pp. 217-228.

Delić, M. Korijeni Andrićevih moralnih devijacija, 06. јануар 2011 [<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=40118>].

Duraković, E. (1997) Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma, *Znakovi vremena* 1(2), Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, str. 97-108.

Durić, R. Nesporna umjetnička magija i upitna objektivnost nekih Andrićevih proza kroz vrijednosno suprotstavljenu bošnjačku i srpsku recepciju, у: *Zadarski filološki dani IV: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa „Zadarski filološki dani 4“ održanoga u Zadru 30. rujna i 1. listopada 2011*, uredili Božić, R. i Sambunjak, S. (2013), Zadar: Sveučilište u Zadru, str. 57-86.

Đukić Perišić, Ž. (2012) *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Žanić, I. (1996) Pisac na osami: upotreba Andrićeve književnosti u ratu u BiH, *Erasmus* 4(18), Zagreb: Erasmus Gilda, str. 48-57.

Zubanović, S. Velikosrpska književnost je prethodnica genocida, 07. јул 2015 [<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=56210>].

Јевтић, М. (2013) *Исламска визија света код Иве Андрића*, Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.

Јоковић, М. (1998) Профетски аспекти Андрићеве уметности, у: *Језик у долини оностраног*, Београд: Рашка школа, стр. 22-31.

Kazaz, E. (2001a) Egzistencijalnost/povijesnost Bosne – interpretacija u zamci ideologije (U povodu zbornika radova *Andrić i Bošnjaci*, BZK Preporod, Tuzla, 2000), *Novi izraz* 10/11, Sarajevo: P. E. N. Centar Bosne i Hercegovine, str. 120-136.

Kazaz, E. (2001b) Od povijesnog do simboličkog toposa, *Razlika/Différance* 1(1), Tuzla: Univerzitet u Tuzli, str. 75-91.

Kahrović-Posavljak, A. (2012) Čitanje kao kanonizacija: metode falsificiranja teksta na primjeru 'Mare milosnice' Ive Andrića, *Anzeiger für Slavische Philologie* 40, Graz: Institut für Slawistik, str. 21-38.

Kim, S. H. (2011) Andrić as an Object of Hate: Reception of Ivo Andrić's Works in the Post-Yugoslav Context, *Slavistična revija* 59(1), Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, pp. 49-63.

- Kreševljaković, N. (1990) Ivo Andrić Markiz de Sad naše književnosti, *Vox* 6, Sarajevo, str. 6-8.
- Куртовић, Ш. (1994) *На Дрини ћуприја и Травничка хроника* од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 12/13(9/10), стр. 387-434.
- Lasić, M. (20. avgust 1999) Sramnička hronika, *Dani*, str. 42-43.
- Longinović, T. Z. East Within the West: Bosnian Cultural Identity in the Works of Ivo Andrić, in: *Ivo Andrić Revisited: The Bridge Still Stands*, ed. Vucinich, W. S. (1995), Berkley: University of California, pp. 123-138.
- Lovrenović, I. (7. decembar 1982) Šest decenija tajne, *Danas* (Zagreb).
- Lovrenović, I. (2008) Ivo Andrić, paradoks o šutnji, *Motrišta* 12(41), Mostar: Matica hrvatska Mostar, str. 49-84.
- Lovrenović, I. Andrić i 'zemlja mržnje' (2), 19. januar 2014 [<http://www.autograf.hr/andric-i-zemlja-mrznje-2/>].
- Mahmutćehajić, R. (2009) *Preko rijeke: o pjesništvu Maka Dizdara*, Sarajevo: Buybook.
- Mahmutćehajić, R. (2013a) Andrićism: An Aesthetics for Genocide, *East European Politics and Societies* 27(4), Thousand Oaks (CA): SAGE Publications, pp. 619-667.
- Mahmutćehajić, R. (2013b) Andrićevstvo: protiv etike sjećanja, *Forum Bosnae* 61/62, str. 122-140.
- Mahmutćehajić, R. (2015) *Andrićevstvo: protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio.
- Milutinović, Z. (2008) Misunderstanding is a Rule, Understanding is a Miracle: Ivo Andrić's *Bosnian Chronicle*, *Slavonic and East European Review* 86(3), Leeds: Maney Publishing, p. 443-474.
- Мулалић, М. (2016) Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја*, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 35(33), стр. 267-292.
- Палавестра, П. (1992) Андрићево обраћање Европи, у: *Књига о Андрићу*, Београд: БИГЗ, стр. 221-282.
- Rakić, B. (2000) The Proof Is in the Pudding: Ivo Andrić and His Bosniak Critics, *Serbian Studies* 14(1), pp. 81-91.
- Rizvić, M. (1980) *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, knj. 1-3, Sarajevo: Svjetlost.
- Rizvić, M. (1995) *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, Sarajevo: Ljiljan.
- Стојисављевић, М. Андрићева дисертација у културолошком и језичком контексту, in: *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923-1924) = Grački opus Iva Andrića (1923-1924)*, Hrsg. Тошовић, В. (2011), Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga, стр. 103-150.
- Стојисављевић, М. (2015) Андрић између хрватства и српства, у: *На крају западног пута: поезика и коментари*, књ. 2, стр. 85-167

Танасковић, Д. (1994) Рецепција дела Иве Андрића у југословенској муслиманској средини, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 22(1), Београд: Међународни славистички центар, стр. 221-233.

Танасковић, Д. Окциденталистички редукционизам пред уметношћу Иве Андрића, у: *Андрић између Истока и Запада*, уредник Кузмановић, Р. (2012), Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, стр. 363-378.

Тутњевић, С. (1994) Политички статус Иве Андрића у свјетлу једног новог извора, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 12/13(9/10), стр. 441-459.

Тутњевић, С. (2000) Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића, у: *Динамика српског књижевног простора*, Бања Лука: Глас српски, стр. 183-243.

Тутњевић, С. (2011) Андрићевска слика свијета и муслиманска/бошњачка књижевност, у: *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу*, Београд: Службени гласник.

Тутњевић, С. (2016) Приповједно обешчовјечивање босанских муслимана, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 35(33), стр. 297-314.

Ћирковић, С. (1982) Мишљење проф. Симе Ћирковића о Андрићевом докторату, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 1(1), стр. 247-249.

Filipović, M. (1967) Bosanski duh u književnosti – šta je to?: pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara *Kameni spavač, Život* 16(3), Sarajevo: Svjetlost, str. 3-18.

Хоксворт, С. (2004) Иво Андрић: црвена марама у политичкој арени, *Свеске Задужбине Иве Андрића* 23(21), стр. 138-155.

[Ćosić, D.] (15. mart 1995) *Telegraf* u Višegradu: šta je doslovno rekao Ćosić na Drini, *Telegraf*, str. 21.

Boris Bulatović

Association for the Development of Serbian Studies, Novi Sad

IDEOLOGICAL TYPES OF INTERPRETATION AND ACTUALIZATION OF IVO ANDRIĆ'S LITERARY OPUS IN THE POST-YUGOSLAV CONTEXT

Abstract

This paper interprets the ideological models of the nationally marked reception of Andrić's literary works since the last decade of the 20th century in the Bosnian and Serbian intellectual circles, and it explores the genesis of a negative attitude towards this writer and his opus. Also, it points out to the causes and the extent to which the examinations of Andrić's literature have been displaced from the primary aesthetic framework.

Key words: *Ivo Andrić, reception, ideology, aesthetics, political context, breakup of Yugoslavia*